

บทที่ 3

กระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านกรณีศึกษา

ในขณะที่การดำรงอยู่ของชุมชนชายฝั่งต้องเผชิญกับสภาวะวิกฤติ ทั้งในส่วนของความสัมพันธภาพทางสังคมและการลดลงของทรัพยากรชายฝั่งซึ่งล้วนส่งผลให้อำนาจการตัดสินใจ และหรือความสามารถในการจัดการภายในชุมชนลดต่ำลงนั้น กลุ่มผู้นำชาวบ้านและนักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชน ได้พยายามค้นหาแนวทางแก้ไขและเสริมให้เกิดการพัฒนาในลักษณะที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงอยู่ของชุมชนชายฝั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นการเสริมสถาบันของชุมชนให้สามารถทำหน้าที่ของตนเองได้ ด้วยวิธีการต่างๆ

การก่อตัวขององค์กรประชาชนในชุมชนหมู่บ้าน จึงเป็นเป้าหมายที่สำคัญประการหนึ่งของกระบวนการพัฒนา ซึ่งการศึกษาในส่วนนี้ ได้พยายามแยกอธิบายกระบวนการก่อตัวขององค์กรประชาชนออกเป็น 2 ส่วน คือ (1) อธิบายองค์กรประชาชนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาของสมาคมหยาดฝน และ (2) อธิบายการก่อตัวขององค์กรประชาชนในฐานะที่เป็นผลผลิตของกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านตามลำดับ ดังนี้

องค์กรประชาชน : ความเป็นมาและแนวทางการพัฒนาของสมาคมหยาดฝน

"สมาคมหยาดฝน" เป็นองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ซึ่งนายพิศิษฐ์ ชาญเสนาะได้ก่อตั้ง และได้จดทะเบียนเป็นสมาคมที่จังหวัดตรังเมื่อปี พ.ศ.2528 เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและเสริมให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ในชนบท โดยอาศัยยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม (people's participation)

สำหรับความเป็นมาของสมาคมหยาดฝนนั้น นายเดชา ศิริภัทร เพื่อนผู้ร่วมก่อตั้งองค์กรได้เล่าไว้อย่างน่าสนใจว่า

...ในปีพ.ศ.2527...คุณพิศิษฐ์เจอวิกฤติการณ์ครั้งใหญ่ องค์กรอนุเคราะห์เด็กนอร์เวย์ ที่คุณพิศิษฐ์ทำงานอยู่ขณะนั้น(ผู้วิจัย)เป็นองค์กรใหญ่ มีความขัดแย้งในองค์กรสูง... คุณพิศิษฐ์ ทนสภาพนั้นไม่ได้...เห็นว่าไม่มีประโยชน์ก็ลาออก...แล้วก็กลับไปที่บ้าน จังหวัดตรังซึ่งเป็นบ้านภรรยา...แต่เขาก็ยังไม่เลิกคิดทำงาน NGOs...มาปรึกษาผม (ขณะนั้นทำงานพัฒนาชนบทที่สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม-ผู้วิจัย) ว่าอยากทำงาน ต่อ โดยจะลงไปทำในท้องถิ่น กะว่าจะไปตั้งองค์กรในท้องถิ่นโดยไม่หวังพึ่งใคร มากนัก... ช่วงนั้นผมมีโอกาสไปช่วยในการสำรวจว่าจะทำอะไรดีการไปเลือกพื้นที่ที่ จังหวัดตรัง มีกลุ่ม เป้าหมาย 3 กลุ่มที่ผมจำได้คือ (1) พวกชาวสวน สวนยางกับ สวนผลไม้ขนาดเล็ก มีปัญหาเหมือนกัน กลุ่มที่ 2 พวกชาวนาขนาดเล็ก มีปัญหามาก (3) กลุ่มชาวประมงขนาดเล็กอยู่ชายฝั่ง มีปัญหามากที่สุดและก็ด้วยโอกาส ถูกเอา เปรียบแล้วก็จะอะไรทุกอย่างมากที่สุด เราไปสำรวจกันแล้วตกลงกันทันทีเลยว่าจะ ทำกับชาวประมงขนาดเล็ก...แม้ว่าเราจะไม่มีประสบการณ์ ไม่มีความรู้...เห็นอะไรที่ เป็นเรื่องด่วนก็จะทำอันนั้น ก็ไม่รู้ว่าผิดหรือถูก... เราตัดสินใจโดยไม่ยึดหลักการ เราอยากทำสิ่งที่น่าทำมากที่สุด... ปัญหาที่ไปเห็นหนักหนาสาหัสมาก มองไม่เห็นทาง ที่จะช่วยได้ตรงไหนเลย แต่เราก็ตกลงกันว่าจะทำกันตรงนั้น พิศิษฐ์เป็นคนเขียน โครงการ แต่เขียนแล้วก็ยังไม่รู้จะไปขอแหล่งทุนที่ไหน หรือเขาจะให้หรือเปล่า... หลังจากเขียนโครงการแล้ว เราก็คิดกันว่าควรตั้งองค์กรท้องถิ่นขึ้น โดยคนท้องถิ่นมา เป็นหลัก เราเป็นคนช่วยเริ่มต้นเท่านั้น ความคิดแบบอุดมคติครับ ให้ชาวบ้านเป็น พระเอก เราเข้าไปช่วยให้เขาเกิดความคิดและเกิดการปฏิบัติการต่อไปได้เอง...หลังจาก นั้นก็เริ่มทำงานตั้งแต่ปีพ.ศ.2528 เป็นต้นมา..."

(เดชา ศิริภัทร,2537)

โครงการเสริมพัฒนาชนบทอำเภอสีเกา จึงถูกจัดทำขึ้นและได้รับทุนอุดหนุนจากโครงการ พัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา ในกลางปี พ.ศ.2528 มีสมาชิกรวม 3 คน คือ นายพิศิษฐ์ ชาญเสนาะ เป็นผู้ประสานงานและผู้อำนวยการโครงการ, นางเพลินใจ ชาญเสนาะ เป็นนักพัฒนาประจำพื้นที่

บนฝั่งคือ บ้านหัวหิน-ไต่ะบัน และ นายสุกิจ ศิริภัทร รับผิดชอบชุมชนบนเกาะ ได้แก่ บ้านแหลมมะขาม, บ้านบางค้างคาวและบ้านทุ่งแหลมไทร

การเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนในระดับท้องถิ่น ที่ก่อตั้งขึ้นจากกลุ่มปัญญาชน ชนชั้นกลาง ในเมืองที่มีประสบการณ์การทำงานในขบวนการองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทในประเทศไทยมา อย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2512 ทำให้กระบวนการทำงานของสมาคมหยาดฝนเป็นไปอย่างมีแบบแผน กล่าวคือ ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาความยากจนในชนบท โดยอาศัยขั้นตอนการทำงานซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับคือ ขั้นของการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบททั้งในส่วนที่เป็นข้อมูลหมู่บ้านและข้อมูลที่เป็นปัจจัยแวดล้อมอื่นๆ การจัดตั้งกลุ่มกิจกรรม และการวิเคราะห์-ประเมินผลการทำงาน โดยกระบวนการดังกล่าวล้วนเกิดขึ้นและดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการประสานความร่วมมือกับนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนอื่น ๆ* ซึ่งล้วนส่งผลให้แนวความคิดและกระบวนการทำงานของสมาคมหยาดฝนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัต โดยสามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

* หน่วยงานพัฒนาเอกชนที่สมาคมหยาดฝนได้ประสานงานในระยะแรกคือโครงการพัฒนาชุมชนประมงบ้านปากบางนาทับ อ.จะนะ จ.สงขลา และมูลนิธิอาสาเพื่อสังคม (มอส.) โดยหน่วยงานแรกเป็นโครงการพัฒนาจากกิจกรรมของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ตามโครงการ "นิสิตสู่ชาวบ้าน" ซึ่งจัดขึ้นในช่วงปลายปี พ.ศ.2523 และถือเป็นโครงการพัฒนาของเอกชนโครงการแรกในภาคใต้

สำหรับมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม (มอส.) นั้นเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินงานให้บริการแก่องค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆในประเทศไทย เพื่อส่งเสริม-สนับสนุนการทำงานพัฒนาชุมชนทั้งในเรื่องเงินทุน ประสิทธิภาพการทำงานและกำลังคน โดยได้จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการและใช้ชื่อว่าโครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม (คอส.) เมื่อปี พ.ศ.2523 และได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิฯ เมื่อปี พ.ศ. 2529

ระยะแรก (พ.ศ.2528-2530) เป็นช่วงของการทำงานตามโครงการพัฒนาชนบท อำเภอเสนา โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม และการยกระดับคุณภาพชีวิตและเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนในหมู่บ้าน ตลอดจนประสานงานอย่างเป็นทางการเป็นเครือข่ายเป็นหลัก ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบพื้นที่เป้าหมายในระยะนั้นว่า

...เราเข้าสู่หมู่บ้านด้วยความเชื่อว่าชุมชนมีศักยภาพ และมีองค์กรประชาชนดั้งเดิมอยู่... กิจกรรมที่ทำตอนนั้นคือการค้นหาผู้นำ...มีการถามความต้องการจากประชาชนและตรวจสอบกับผู้นำต่าง ๆ มีการเชิญเข้ามาประชุม-ฝึกอบรม... การทำกิจกรรมในช่วงหนึ่งของเรา...ที่สำคัญที่สุดและชาวบ้านให้ความสนใจ คือเรื่องเศรษฐกิจ...ชาวบ้านเชื่อว่า ถ้ามีเงินทุกอย่างก็หมดปัญหา...ทำให้เราเริ่มทำกิจกรรมซื้อเครื่องเรือ...ตอนแรกเน้นบนเกาะ 3 หมู่บ้าน โดยมีแหลมมะขามเป็นพื้นที่หลักเพราะเป็นเมืองท่าพอพิวิทย์(สุวิทย์ มาตยานุมิต) มากี่ส่งไปแหลมไทร, จิต(จิราวั วังนิก) มากี่ส่งไปบางค้างคาว...ระยะนี้ เริ่มสรุปเป็นกิจกรรมๆ เท่านั้น... (ต่อมา)มีการทำกิจกรรมเยอะมาก โดยแต่ละกิจกรรมก็มีเป้าหมายของมันและหวังว่าจะทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และเกิดความคิด แต่ถึงที่สุดแล้วองค์กรประชาชนก็ไม่เกิดขึ้น แม้จะใช้วิธีการต่าง ๆ ตามที่พีพีซิสยู เคยทำมาแล้วก็ตาม ทำให้คนทำงานวิเคราะห์ร่วมกัน ประมาณปี พ.ศ.2531...

(สุกิจ ศิริภัทร, สัมภาษณ์, 26 กรกฎาคม 2537)

การให้ความสำคัญกับแนวทางการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม และการเสริมให้เกิดองค์กรชาวบ้านด้วยกระบวนการกลุ่มที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ได้ส่งผลให้กลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้นในระยะนี้มีลักษณะเป็นกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่สำคัญได้แก่ กลุ่มเครื่องมือประมง, กลุ่มกระชังเลี้ยงปลาและกลุ่มเพื่อการพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคต่างๆ เป็นต้น และในขณะเดียวกัน กระบวนการพัฒนาด้วยวิธีการดังกล่าวยังส่งผลให้นักพัฒนาเกิดการเรียนรู้ถึงสภาพปัญหาอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ที่สำคัญได้แก่ การทำประมงชายฝั่ง และป้าชายเลน ดังที่สุวิทย์ มาตยานุมิต (สัมภาษณ์, 22 กันยายน 2537) ได้เล่าให้ฟังว่า

...ตอนแรก เราก็ไม่รู้อะไร เริ่มจับจากร้านค้า นั่งดูเขาทำประมง ตอนนั้นอวนรุนมารุ่นถึงหน้าบ้าน เราเห็นๆ กันอยู่และสังเกตว่า คนทำอวนรุนมักค่อนข้างมีฐานะดี เริ่มมองถึงกระบวนการขาย-แลกเปลี่ยน... ทำงานไม่ถึงปีดี ชาวบ้านเรียกร้องที่จะเดินทางไปประท้วงนายอำเภอ... กระแสนั้นขึ้นแล้วค้ำไม่อยู่ จึงทำการชุมนุมกัน โดยมีการวางบทบาทและวิธีการเจรจากับนาย ที่สุดการประท้วงก็เกิดขึ้น... หลังเหตุการณ์มีการสรุปบทเรียน... ต่อมาชาวบ้านที่บ้านทุ่ง (ผู้นำชาวบ้านที่ต่อต้านการลักลอบตัดไม้ของโรงงานเผาถ่าน ผู้วิจัย) ถูกยิงเสียชีวิต... หลังจากนั้นการผลักดันเรื่องป่าก็หยุดไป...

ความพยายามในการแก้ไขปัญหาอวนรุนด้วยการประท้วง ซึ่งจบลงด้วยการรับเรื่องไว้แต่ไม่มีผลในทางปฏิบัติ และความพยายามแก้ไขปัญหาการลักลอบตัดไม้ในเขตป่าใช้สอยชุมชนของผู้นำชาวบ้าน* ทั้งที่อยู่ในรูปของการห้ามปราม การเจรจากับเจ้าของสัมปทาน และการทำหนังสือร้องเรียนไปยังอำเภอ ซึ่งจบลงด้วยการที่ผู้นำชาวบ้านถูกลอบยิงเสียชีวิต หลังจากที่หนังสือร้องเรียนถูกส่งมาถึงมือของเจ้าของสัมปทานในอีก 6 วันต่อมา ล้วนเป็นสิ่งที่เสริมให้เกิดการเรียนรู้โครงสร้างอำนาจท้องถิ่น และได้ปรับกระบวนการแก้ไขร่วมกันระหว่างชาวบ้านและนักพัฒนา ดังที่ได้มีการวิเคราะห์และนำเสนอไว้ดังนี้

*ป่าใช้สอยชุมชน เป็นพื้นที่ป่าชายเลนที่อยู่บริเวณรอยต่อระหว่างบ้านทุ่งแหลมไทร กับบ้านแหลมมะขาม โดยผู้นำชาวบ้านได้ตกลงกับทางราชการและเจ้าของสัมปทานให้เว้นพื้นที่ป่าใกล้หมู่บ้านไว้จำนวนหนึ่งเพื่อให้เป็นป่าใช้สอยของชุมชนซึ่งทางราชการได้อนุญาตให้ชุมชนใช้ และดูแลป่าผืนนี้ (มีเนื้อที่ประมาณ 587 ไร่) นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 (วิวัฒน์ พันธธุฉิยาบพท์, 2534, น.143-4) ต่อมาปริมาณไม้ในเขตสัมปทานมีน้อยลง ทำให้ลูกจ้างโรงงานเผาถ่านได้ลักลอบเข้ามาตัดไม้ในเขตป่าใช้สอยของหมู่บ้านซึ่งผู้นำชาวบ้านได้เข้าห้ามปรามแต่ไม่เป็นผล จึงมีการเจรจากับเจ้าของสัมปทานแต่ก็ไม่ได้ผลเช่นกัน ผู้นำชาวบ้านจึงทำหนังสือร้องเรียนไปทางอำเภอ ที่สุดหนังสือร้องเรียนกลับถูกส่งมาถึงมือของเจ้าของสัมปทาน และอีก 6 วันต่อมาผู้นำชาวบ้านก็ถูกยิงเสียชีวิต

...เมื่อมีเหตุร้ายเกิดขึ้น ได้มีการทบทวนปัจจัยต่าง ๆ ของปัญหาและเหตุการณ์ที่ผ่านมา ได้บทสรุปขั้นต้นว่า อำนาจการต่อรองของชาวบ้านมีต่ำ ถึงจะมีความชอบธรรมก็ตาม ตรงกันข้ามกับกลุ่มอิทธิพล-ผลประโยชน์ที่สามารถจัดโครงสร้างอำนาจเชื่อมกันอย่างกว้างขวาง เช่น ในระดับหมู่บ้าน - ตำบลมีตัวแทนของกลุ่มอิทธิพลเป็นผู้นำและชาวบ้านบางส่วน, ในระดับอำเภอมีข้าราชการ นักการเมืองท้องถิ่น นักธุรกิจผู้นำชาวบ้านระดับอำเภอ, ระดับจังหวัด มีข้าราชการ นักการเมือง นักธุรกิจ และผู้นำด้านต่าง ๆ ทั้งนี้กลไกดังกล่าวมีตัวเชื่อมประสานคือ ผลประโยชน์ต่าง ๆ ร่วมกัน ...นอกจากนี้(อำนาจ)ยังเกิดมาจากการยอมรับของคนทั่วไปต่อคนเหล่านี้ในแง่มุมต่าง ๆ กัน โดยมีเครื่องมือที่ใช้สร้างการยอมรับคือบทบาท-อำนาจหน้าที่ เงินทอง ทรัพย์สิน กฎหมาย อภิสิทธิ์ ระบบอุปถัมภ์ อิทธิพล กลไก รัฐ พรรคพวก ข้อมูล... การที่ชาวบ้านจะมีอำนาจ จะต้องสร้างความชอบธรรมเพื่อให้เกิดการยอมรับจากฝ่ายต่าง ๆ (ซึ่ง) จะเป็นอำนาจหนุนเสริมพลังของชาวบ้านในการที่จะนำไปต่อรองกับกลุ่มอิทธิพล... ในระยะที่มีการทบทวนสรุปบทเรียนนี้ ขบวนการให้การศึกษาร่วมกัน ทำผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่ไม่ทำลายกลุ่มอิทธิพลเช่น กิจกรรมทางด้านสาธารณสุข, เศรษฐกิจ ฯลฯ เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงโครงสร้างของหมู่บ้าน และเข้าใจ ขบวนการกลุ่มอิทธิพลและผลประโยชน์ว่ามีการเชื่อมต่อ มีจุดแข็ง จุดอ่อนอย่างไร"

(สมาคมหยาดฝน, ไม้ระนุกปีพิมพ์)

การค้นพบสาเหตุของความล้มเหลวในการต่อสู้ของประชาชนผู้ยากไร้ว่า มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับลักษณะโครงสร้างอำนาจในระดับท้องถิ่นที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์อย่างเป็นโครงสร้าง ระหว่างข้าราชการ, นักการเมือง, นักธุรกิจ(กลุ่มทุน) และผู้นำชาวบ้านบางส่วนได้ส่งผลให้คณะทำงานทำการประยุกต์ใช้แนวความคิดเรื่องอำนาจของท้องถิ่น คือการสร้างการรับจากชาวบ้าน และบุคคลทั่วไปเข้ามาเสริมกระบวนการทำงานเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับชาวบ้าน โดยการเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันถึงลักษณะโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่น อันเป็นสาเหตุของความไม่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มและมีการแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา

ของชุมชนด้วยการจัดกิจกรรมทัศนศึกษาออกสถานที่* เพื่อศึกษาประสบการณ์ทำงานพัฒนาของเพื่อนบ้านต่าง ๆ ที่เป็นแนวทางที่องค์กรพัฒนาชนบทในยุคหนึ่งใช้เป็นแนวทางหลักในการทำงาน**

อย่างไรก็ตามการดำเนินกิจกรรมในลักษณะที่ไม่ทำหายกลุ่มอิทธิพลด้วยวิธีการที่รุนแรงเหล่านี้ สามารถดำเนินไปได้จนกระทั่งต้นปี พ.ศ. 2530 วิกฤติการณ์ของความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการทำประมงชายฝั่งจึงเริ่มก่อตัวขึ้นอีกครั้ง โดยส่วนหนึ่งเป็นผลจากการลดลงของปริมาณ

*พื้นที่ที่ชาวบ้านได้ไปทัศนศึกษาที่สำคัญได้แก่ การเข้าร่วมโครงการสัมมนาศึกษาแลกเปลี่ยนปัญหาชาวประมงขนาดเล็ก จ.สงขลา,จ.สตูล และจ.ตรัง ระหว่างวันที่ 27-28 เมษายน 2529 ณ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ซึ่งมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนในประเด็นปัญหาอันเนื่องมาจากการทำประมงด้วยเครื่องมือทำลายล้าง, การดูงานบ้านแสงวิมาน ตำบลคลองน้อย อำเภอปากพะนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2529 เพราะเป็นหมู่บ้านที่มีความสามารถในการพัฒนาตนเองโดยอาศัยองค์กรทางศาสนา (เป็นชุมชนมุสลิม) และการประสานงานกับทางราชการ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไป, การดูงานกลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2529 เพราะเป็นช่วงที่สมาคมหยาดฝนต้องการเสริมให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นในหมู่บ้าน ประกอบกับการที่กลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวงเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการบริหารและการจัดการจนเป็นที่ยอมรับ และมีผู้เข้ามาศึกษา-ดูงานกันอยู่เสมอ เป็นต้น

** เอนก นาคะบุตร (2533) ได้กล่าวถึงกระบวนการพัฒนาของขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนไทย ระยะเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527-2530 ว่าเป็นช่วงของการใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนากระแสภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเป็นผลผลิตจากการตื่นตัวของทางเลือกการพัฒนาชาวบ้าน อันแสดงถึงศักยภาพในการจัดการเพื่อความอยู่รอดของชาวชนบท ประกอบกับมีการแตกตัวของขบวนการองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทอันเป็นองค์กรขนาดเล็กที่หนุนเนื่องกระแสภูมิปัญญาชาวบ้านและให้ความสำคัญกับการขยายผลกระแสทางเลือกการพัฒนาของชาวบ้านด้วยการโยงโย่เครือข่ายชาวบ้านและ/หรือใช้วิธีการพามาดูงาน ฝึกอบรม หรือโครงการเครือข่ายร่วมกัน

สัตรีน้ำทำให้ชาวบ้านที่ยากจนต้องลุกขึ้นมาต่อสู้ด้วยการรวมกลุ่มเพื่อกวาดจับอวนรุน (ชาวบ้านเรียกการทำงานในช่วงนี้ว่า "ปฏิวัติอวนรุน") ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งเป็นความขัดแย้งที่นักพัฒนาได้รับโดยอยู่ในรูปของการปล่อยข่าวว่าสมาคมหยาดฝนเป็นคอมมิวนิสต์บ้าง เป็นสันติบาลมาล้วงความลับจากชาวบ้านเรื่องอวนรุนบ้าง ตลอดจนมีการคุกคามการทำงานของนักพัฒนาด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การโยกภาคเพชรไผ่ถึงน้ำมันรถจักรยานยนต์ของนักพัฒนา เป็นต้น* นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับการลักเรือ , การลักปลาในกระชัง , การทำลายกระชังเลี้ยงปลาและการลอบวางเพลิงกิจการแพปลาที่เข้ามาตั้งในบริเวณนั้นด้วย** ซึ่งผู้นำชาวบ้านและนักพัฒนาได้มีการสรุปบทเรียนในระยะต่อมาและพบว่า ประเด็นปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนมีสาเหตุจากความพยายามในการจรรโลงโครงสร้างอำนาจของกลุ่มอิทธิพลในท้องถิ่นทั้งสิ้น

* ขณะนั้นปัญหาคอมมิวนิสต์ยังคงเป็นประเด็นที่สำคัญในพื้นที่ภาคใต้ และเป็นช่วงที่รัฐบาลได้ออกระเบียบกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ว่าด้วยการปฏิบัติเกี่ยวกับการลดจำนวนเครื่องมืออวนลากและอวนรุนรวม 2 ฉบับคือ ฉบับปี พ.ศ.2523 และฉบับแก้ไขปรับปรุง พ.ศ.2526 เพื่อควบคุมการทำประมงในบริเวณอ่าวไทยและทะเลด้านมหาสมุทรอินเดีย ซึ่งมีมากเกินไปและไม่สมดุลกับปริมาณสัตว์น้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีการกำหนดมาตรการด้านการอนุรักษ์และบริหารการประมงด้วยการควบคุมการทำประมงให้เหมาะสมกับศักยภาพการผลิตของทรัพยากรทะเล โดยบรรจุในแผนแม่บทในการพัฒนาการประมงไทยในปี พ.ศ.2525-2529 ทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดระแวงขึ้น

** กิจการแพปลาเริ่มเข้ามาตั้งเมื่อปี พ.ศ.2527 ในเขตบ้านทุ่งขี้เหล็กบริเวณท่าเรือต้นม่วง (เป็นท่าเรือหลักที่ชาวบ้านบนเกาะใช้ติดต่อกับชุมชนบนฝั่ง) เจ้าของกิจการเป็นอดีตป่าไม้ อำเภอเมืองจังหวัดตรัง สำหรับสาเหตุการวางเพลิงคาดว่าเกิดจากความขัดแย้งทางผลประโยชน์ เพราะปกติชุมชนแถบนี้มีผู้ประกอบการแพปลาที่เป็นนายทุนชาวจีนถึง 2 แห่ง โดยตั้งอยู่ที่บ้านแหลมไทรและบ้านแหลมมะขาม ทำให้เกิดการแข่งขันในด้านราคาสินค้าขึ้น (วัชรระ ทิพย์ทอง , สัมภาษณ์ , 30 กรกฎาคม 2537)

จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการพัฒนาของสมาคมขยายผลในช่วงที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนเพื่อการพึ่งพาตนเองในช่วง 2 ปีแรกของการทำงานนี้ แม้จะไม่สามารถก่อให้เกิดความมั่นคงในการประกอบอาชีพและไม่เกิดองค์กรประชาชน แต่ในกระบวนการทำงานที่เกิดขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านและนักพัฒนา ตลอดจนเกิดการเรียนรู้ถึงโครงสร้างอำนาจในระดับท้องถิ่น และสถานะทางอำนาจของประชาชนผู้ยากไร้ ในขณะที่เดียวกันก็เริ่มมีการพิจารณาปัญหาความยากจนที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องของโครงสร้างอำนาจที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์อย่างเป็นเครือข่ายจากระดับชาติ-ท้องถิ่น อันเป็นประเด็นที่มีความสอดคล้องกับข้อเสนอของ ดร. ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ที่กล่าวถึงรากฐานของความล้าหลังและความไม่เป็นธรรมตลอดจนแนวทางแก้ไขในสังคมไทยว่าเป็นเรื่องของการผูกขาดอำนาจของโครงสร้างสังคมการเมืองไทย*

ระยะที่สอง (พ.ศ.2531-2534) การสิ้นสุดโครงการเสริมพัฒนาชนบทอำเภอสิเการะยะที่ 1 และปรากฏการณ์ของความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในชุมชน ตลอดจนผลที่นักพัฒนาได้รับทำให้เกิดการวิเคราะห์สถานการณ์ในพื้นที่บนเกาะ ควบคู่ไปกับการขยายพื้นที่การทำงานในรูปกลุ่มกิจกรรมทาง

*ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2529) ได้กล่าวถึงแนวความคิดด้านการพัฒนาของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ว่า ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่แท้จริงต้องครอบคลุมความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของปัจจัยทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมและการศึกษา ซึ่งบรรดาปัจจัยเหล่านี้ ปัจจัยที่เป็นรากฐานของความล้าหลังและความไม่เป็นธรรมในสังคมอยู่ที่ระบบอำนาจผูกขาด ดังนั้น การพัฒนาจึงต้องแก้ไขกันที่โครงสร้างอำนาจและต้องเน้นเรื่องการพัฒนาชนบทโดยอาศัยแนวทางสันติประชาธรรม ซึ่งเป็นแนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อนักพัฒนาขององค์กรเอกชนในยุคต่อ ๆ มา ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากความพยายามในการสรุปบทเรียนร่วมกันขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อค้นหาแนวทางการทำงานที่เอื้ออำนวยต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ทั้งที่อยู่ในรูปของการให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ การเสริมให้เกิดความสำนึกในเสรีภาพของประชาชนผู้ยากไร้และความพยายามในการผลักดันให้เกิดการกระจายสิทธิเสรีภาพทางการเมืองไปสู่ประชาชน

เศรษฐกิจ ขึ้นในชุมชนบนฝั่งคือ บ้านปากคลอง-คูหนและบ้านทุ่งซีเหล็ก ซึ่งผู้นำชาวบ้านและนักพัฒนาต่างได้บทสรุปร่วมกันว่า

...เราวิเคราะห์หมู่บ้านก่อน...กลไกการจัดการ (ได้แก่) ชำราชากร โดยเฉพาะมหาตมาไทย พวกนี้จะมี 2 หมวกคือ หมวกทางการ และเป็นผู้นำในกลุ่มเครือญาติและพวกพ้อง, กลไกเชิงวัฒนธรรม โดยเฉพาะชุมชนมุสลิม จะมีศาสนา มีกรรมกร... มาจากการเลือกตั้งของชาวบ้าน... พลังในการแก้ไขปัญหา...1.แก้โดยรัฐ โดยผ่านตัวแทนของชำราชากร แต่มันมีลักษณะการแก้จากข้างบนลงล่าง 2.สายวัฒนธรรม คือศาสนา พวกนี้จะทำทุกเรื่อง 3. สาย วัฒนธรรมเชิงเครือญาติ ซึ่งเป็นระบบของชุมชน ทำให้เกิดการยอมรับ 4. ภาคเอกชนจากภายนอก...(ได้แก่)แพปลา, โรงงานเผาถ่าน ...พวกนี้จะมีอิทธิพลมาก เพราะกุมสภาวะผลประโยชน์...นอกจากนี้พวกนี้ยังโยง (ชุมชนหมู่บ้าน)สู่โครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองภายนอก...เกิดการสังคมนิยม...ทำให้เราเข้าใจว่า ปัญหาความขัดแย้งไม่ได้อยู่ที่ชาวบ้าน แต่ขบวนการนี้ มันมีการตอกลิ้มอยู่ตลอดเวลา...

(สุกิจ ศิริภัทร, สัมภาษณ์, อ้างแล้ว)

การค้นพบกลไกการจัดการที่ได้รับการยอมรับในระดับท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ ชำราชากร, กลไกทางวัฒนธรรม (ศาสนา, ระบบเครือญาติ) และกลไกทางเศรษฐกิจ ได้ส่งผลให้นักพัฒนาเห็นถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในหมู่บ้าน, ความเชื่อมโยงทางโครงสร้างของหมู่บ้านกับสังคมภายนอกและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นว่ามีความเกี่ยวข้องกับความพยายามในการรักษาฐานอำนาจของกลุ่มทุนที่สามารถกุมสภาวะและตักตวงผลประโยชน์จากทรัพยากรของท้องถิ่นจึงได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงาน ด้วยการประยุกต์ใช้กลไกในการแก้ไขข้อขัดแย้งของชุมชนซึ่งได้แก่ กลไกทางวัฒนธรรมและระบบราชการเข้ามาเสริมให้เกิดการยอมรับ และเกิดกระบวนการทำงานร่วมกันในกลุ่มของชาวบ้าน ตลอดจนได้ยกระดับเป้าหมายการทำงานไปสู่การให้ความสำคัญกับการอยู่รอดของชุมชนในระยะยาว ด้วยการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนและการอนุรักษ์ชายฝั่ง

พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ (2531) ได้เสนอในการประชุมสมัชชาสมาชิกคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคใต้เมื่อวันที่ 4-6 พฤศจิกายน 2531 ความว่า

ที่มงานโครงการได้ร่วมคุยกับชาวบ้านหลายเปอร์เซ็นต์สรุปกันว่า ข้อสำคัญของการอยู่รอดของชุมชนประมง โดยเฉพาะในแถบอำเภอสิเกานั้น ต้องมี

1. ป่าชายเลนควรดำรงอยู่...การทำให้เป็นจริงได้โดยการอนุรักษ์ ทำอย่างไรให้ประชาชนที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ดี บุคคลอื่น ๆ ที่ตั้งใจจะเข้ามาทำลายก็ดี จะเกิดความคิดในการอนุรักษ์ไว้ได้...

2. องค์กรชาวบ้าน (องค์กรชุมชน) จะต้องเข้มแข็ง หมายถึง องค์กรทางศาสนามากกว่า องค์กรของรัฐ...ในลแวงหมู่บ้านมุสลิมแถบนี้มีกลุ่มร่วมกันของหมู่บ้านเหล่านี้...ไม่มีมีเฉพาะหมู่บ้านเดียว

3. จะต้องรักษาน่านน้ำจับปลาไว้...แต่เมื่อองค์กรชุมชนยังไม่เข้มแข็งพอในการที่จะไปสู้รบปรบมือกับขบวนการผลประโยชน์เหล่านี้ของนายทุนได้ คิดกันว่าหากจังหวัดร่วมมือกับกรมประมง กรมป่าไม้ หรือหลาย ๆ ฝ่ายช่วยกันน่าจะทำแนวปะการังเทียม...เพื่อกันไม่ให้เรืออวนลากเข้ามาได้ จะทำให้น่านน้ำการจับปลาสมบูรณ์พอสมควรที่จะเป็นทางออกหรือทางเลือกของชาวบ้าน

การพิจารณาความอยู่รอดของชุมชนในลักษณะที่เชื่อมโยงกับการดำรงอยู่ของทรัพยากรชายฝั่ง และการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐในระดับจังหวัด เป็นความพยายามในการกำหนดแนวทางการทำงานให้สอดคล้องกับปัญหาความยากจนที่ยึดโยงกับโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่น การประยุกต์ใช้แนวความคิดในด้านการอนุรักษ์และการประสานกับหน่วยงานของรัฐ เพิ่งเกิดขึ้นอย่างเป็นจริงในช่วงปลายปี พ.ศ.2531 ถึงต้นปี พ.ศ.2532 โดยอาศัยจังหวะที่กระแสการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านสัมปทานป่าและเหตุการณ์น้ำท่วมฉับพลันในพื้นที่ 9 จังหวัดภาคใต้ (เกิดขึ้นในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2531) เป็นช่องทางในการทำงานเริ่มจากกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าใช้สอยของหมู่บ้านด้วยการรณรงค์ชี้แจง ทำความเข้าใจกับชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชายเลน และประสานกับหน่วยงานของรัฐเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและมีการชี้แจงในด้านสถานภาพทางกฎหมายของป่าใช้สอย, การจัดสัมมนาเรื่องการจัดการทรัพยากรโดยมีตัวแทนจากสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง

ชาติ ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง อธิการบดีมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และ ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี กิจกรรมเหล่านี้ล้วนเกี่ยวพันกับชาวบ้านที่เข้าร่วมการสัมมนาเกิดความมั่นใจในการอาสาตัวเข้าไปช่วยฟื้นฟูทรัพยากรต่าง ๆ มีการจัดกิจกรรมการปลูกป่าขึ้นในวันที่ 12 เมษายน 2532 ณ บ้านทุ่งแหลมไทรโดยมีผู้ว่าราชการจังหวัด, ป่าไม้จังหวัด, นายอำเภอ, ป่าไม้ อำเภอ, เจ้าหน้าที่หน่วยจัดการป่าชายเลน อำเภอสิเกา, นักเรียนมัธยมประจำจังหวัด สื่อมวลชนและชาวบ้านจาก หมู่บ้านต่าง ๆ เข้าร่วมกิจกรรมด้วย (สมาคมหยาดฝน, ไม้ระพีที่พิมพ์)

การจัดกระบวนการทำงานอย่างเป็นขั้นตอน โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นการเสริมกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในคุณค่าของการอนุรักษ์ซึ่งจะทำให้ประกอบอาชีพได้อย่างมั่นคง ประการหนึ่ง และเพื่อให้เจ้าหน้าที่ของรัฐยอมรับในสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น อีกประการหนึ่ง ได้ส่งผลให้ชาวบ้านมีความมั่นใจในการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งมากขึ้น ดังที่นายสมาน หมื่นทองวารี (สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2537) ได้เล่าถึงกระบวนการทำงานในขณะนั้นว่า... ยังไม่รู้สึกลัวเพราะเราทำถูกกฎหมาย แต่ก่อนกลัวบ้างเพราะเราไปแจ้งปราชญ์แล้วเขาไม่ฟัง...

อนึ่ง ในกระบวนการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐนั้น นอกจากจะเกิดขึ้นในเดือนไซที่มีการเปิดโอกาสทางการเมือง(เป็นผลจากการดำเนินนโยบายปิดป่า) หลังเหตุการณ์น้ำท่วมภาคใต้ในช่วงปลายปี พ.ศ.2531) แล้ว ยังมีการใช้เครือข่ายความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการในการประสานกับผู้ว่าราชการจังหวัด ทั้งนี้เพื่อผลักดันให้หน่วยงานของรัฐในระดับท้องถิ่นต่างๆ มีการทำงานในลักษณะที่เกื้อหนุนต่อกระบวนการพัฒนา โดยสมเจตนา มุนีโมไนย อดีตเลขาธิการผู้ว่าราชการจังหวัดตรังได้ให้สัมภาษณ์ (27 กรกฎาคม 2537) ถึงกระบวนการทำงานในระยะนั้นว่า “..การลอบบี้ เป็นกระบวนการที่จำเป็น เพราะมันได้ผลมากกว่า...ความสัมพันธ์ส่วนตัว มันเคลื่อนไหวมากกว่า และเห็นจิตวิญญาณกันมากกว่า...ยังมีรูปแบบมากเนื้อหาที่ไม่มี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานของเรา ซึ่งต่างจากองค์กรธุรกิจที่มีผลประโยชน์เป็นสื่อ ทำให้เราจำเป็นต้องเอาสาระ ซึ่งทางราชการต้องการ แต่ติดกรอบ เป็นสื่อแทน...”

ประเด็นที่น่าสนใจคือ เมื่อนำประสบการณ์การทำงานของสมาคมหยาดฝนที่พบว่าความล้มเหลวในการต่อสู้ของประชาชนผู้ยากไร้ซึ่งมีความสัมพันธ์กับลักษณะโครงสร้างอำนาจของท้องถิ่นมาพิจารณาควณคู่กับเงื่อนไขทางโครงสร้างของระบบราชการ (Top-down) แล้ว สามารถกล่าวได้ว่าการเปิดโอกาสทางการเมืองและ/หรือในเชิงนโยบายนั้น อาจไม่ส่งผลในทางปฏิบัติในระดับท้องถิ่น ตราบเท่าที่นโยบายเหล่านั้นยังคงมีความขัดแย้งกับผลประโยชน์ของผู้มีอิทธิพลในโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น

นอกจากนี้ ในการยกระดับการทำงานจากการอนุรักษ์ป่าชายเลนไปสู่การรักษาแม่น้ำ การจับปลาและ/หรือป้องกันการทำประมงด้วยเครื่องมือประเภทอวนลาก และอวนรุน โดยอาศัยกิจกรรมต่างๆ เช่น การวางปะการังเทียม การอนุรักษ์หญ้าทะเลและการอนุรักษ์เต่าทะเลซึ่งล้วนเกิดขึ้นจากการสังเกตและการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ นั้น สมาคมหยาดฝนยังได้เสริมความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศของทรัพยากรชายฝั่ง และทำการสำรวจข้อมูลเรื่องอวนรุนทั้งในส่วนที่เป็นลักษณะและส่วนประกอบของเครื่องมือ, วิธีการ, ช่วงเวลา และบริเวณที่มีการรุนอวน, ประเภทของสัตว์น้ำที่จับได้, การลงทุน, การเสียภาษี และรายละเอียดของผู้มีอาชีพรุนอวนในบริเวณอ่าวสิเกา ตลอดจนผลกระทบอันเกิดจากการประกอบอาชีพดังกล่าว ซึ่งล้วนเกี่ยวพันต่อการรณรงค์เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งอย่างชัดเจนขึ้นโดยในกระบวนการเหล่านี้ เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้าน นักพัฒนาและนักวิชาการต่าง ๆ

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการทำงานของสมาคมหยาดฝน ระหว่างปี พ.ศ.2531-2534 มีลักษณะเป็นการคิดค้นวิธีการในการเสริมอำนาจชาวบ้าน เพื่อใช้ต่อรองกับกลุ่มอิทธิพลที่มีผลประโยชน์เหนือทรัพยากรของท้องถิ่นโดย 1) อาศัยกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ 2) ใช้กลไกทางกฎหมายและหน่วยงานของรัฐเข้ามาเสริมกระบวนการทำงาน 3) การเสริมกระบวนการเรียนรู้ และการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณอ่าวสิเกา ทั้งหมดนี้ล้วนเกิดขึ้นและดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขของการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม

ระยะที่สาม (พ.ศ.2534-ปัจจุบัน) ความสามารถในการยกระดับคุณภาพชีวิต และเสริมให้เกิดองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยอาศัยกิจกรรมด้านการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากร

ชายฝั่งทะเลบริเวณอ่าวสุโขทัย ได้ส่งผลให้สมาคมหยาดฝนเกิดแนวคิดที่ว่า "การทำเฉพาะชุมชนนั้นไม่พอ...จึงเกิดการขยายแนวเขตอนุรักษ์ทั้งในเชิงพื้นที่และเครือข่ายชาวบ้าน..." (พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ, สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2537) ทั้งนี้ เพราะสภาพปัญหาที่ชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ และเป็นสาเหตุของความยากจนนั้น ล้วนมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน นั่นคือ เป็นปัญหาที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรชายฝั่งอย่างไม่เหมาะสม ทั้งในส่วนที่เป็นการใช้ไม้จากป่าชายเลนเพื่อการเผาถ่าน และ/หรือการบุกรุกเพื่อทำนาเกลือ, การทำประมงด้วยเครื่องมือที่ทำลายล้าง เช่น อวนรุน, อวนลาก, อวนกระทุ้งน้ำ เป็นต้น จำเป็นต้องขยายพื้นที่การทำงานไปยังชุมชนประมงอื่น ๆ จึงจะได้ผลเป็นระบบเชื่อมต่อกัน ทำให้มีการขยายกิจกรรมไปยังเขตอำเภอใกล้เคียง และอำเภอปะเหลียน ตามลำดับ นอกจากนี้ ยังได้จัดทำ "โครงการพี่น้อง" (เป็นโครงการที่มีสมาคมหยาดฝนเป็นที่ปรึกษา-ผู้วิจัย) ขึ้น โดยมีพื้นที่การทำงานในเขต จังหวัดกระบี่ และ จังหวัดพังงา ส่งผลพลอยได้เป็นภาพองค์กรในระดับภาค อีกทั้งมีการให้ความสำคัญกับการผลักดันเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งถือเป็นประเด็นในระดับนโยบายของประเทศด้วย

ปัจจุบัน (2537) สมาคมหยาดฝนได้ให้ความสำคัญกับการเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับชาวบ้านในระดับนโยบายโดยอาศัยกระบวนการพัฒนามาตามแนวทางที่ใช้ระหว่างปี พ.ศ.2531- 2534 ซึ่งได้แก่การวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจของหมู่บ้านและท้องถิ่น, กิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเลและการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ โดยวิธีการเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม อันส่งผลให้เกิดเครือข่ายขององค์กรประชาชนในระดับภูมิภาคที่มีอำนาจต่อรองมากขึ้น

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการพัฒนาเพื่อเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนที่มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของสมาคมหยาดฝน โดยอาศัยยุทธศาสตร์การทำงานแบบประชาชนมีส่วนร่วมนั้น เป็นการเสริมศักยภาพของสถาบันหมู่บ้านให้มีบทบาทในการทำงาน ทั้งในส่วนที่เป็นการรักษาทรัพยากรชายฝั่งให้เพียงพอต่อการผลิต และการเป็นอิสระจากการครอบงำของโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เหล่านี้ล้วนมุ่งเกื้อหนุนให้ ชาวบ้านมีอำนาจอิสระในการตัดสินใจ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง นั่นเอง

องค์กรประชาชน : การก่อตั้งในหมู่บ้านกรณีศึกษา

ในขณะที่กระบวนการพัฒนาของสมาคมหยาดฝนได้ดำเนินไป โดยมีการให้ความสำคัญกับการเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนอย่างเป็นเครือข่ายและมีวิวัฒนาการนั้น* ประชาชนในหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่งคือ บ้านแหลมมะขาม, บ้านบางค่างควา และบ้านหัวหิน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เป้าหมายหลักในการทำงานของสมาคมหยาดฝน ระหว่างปี พ.ศ. 2528-2534 และใช้เป็นพื้นที่ตัวอย่างในการดำเนินยุทธศาสตร์ขยายผลการดำเนินงานระหว่างปีพ.ศ.2534-ปัจจุบัน ต่างมีการปรับตัวต่อกระบวนการทำงานของนักพัฒนาและมีการก่อรูปขององค์กรประชาชน ในลักษณะที่เชื่อมต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้าน ดังนี้

1. บ้านแหลมมะขาม การเป็นชุมชนชายฝั่งทะเลที่มีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องยาวนานโดยตั้งอยู่บนฐานของการผลิตที่ต้องพึ่งพิง และหรือใช้ทรัพยากรชายฝั่งที่สำคัญคือ การเป็นไม้ส่งหลุมถ่านเพียงแปรรูปเป็นสินค้า (ถ่าน) ส่งไปขายยังต่างประเทศ และการทำประมงเพื่อการค้า ได้ส่งผลให้เกิดการลดลงของทรัพยากรชายฝั่งและได้กลายเป็นประเด็นปัญหาที่กลุ่มแกนนำซึ่งได้แก่ ผู้นำศาสนา ผู้นำที่เป็นทางการ และผู้อาวุโสภายในชุมชน ต้องขบคิดเพื่อหาแนวทางแก้ไขมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 (โดยประมาณ)

*วิธีการทำงานที่สำคัญประการหนึ่งของสมาคมหยาดฝนคือการเลือกพื้นที่การทำงานที่นอกจากจะเป็นหมู่บ้านที่มีจำนวนประชาชนที่ยากจนหนาแน่นแล้ว ยังมีการเลือกครวละหลาย ๆ หมู่บ้าน เช่น พื้นที่เป้าหมายหลักของโครงการเสริมพัฒนาชนบทอำเภอสิเการะหว่างปี พ.ศ. 2528-2530 มี 4 หมู่บ้านคือ บ้านหัวหินโต๊ะบัน, บ้านแหลมมะขาม, บ้านบางค่างควาและบ้านทุ่งแหลมไทร ต่อมาจึงได้ขยายพื้นที่การทำงานไปยังชุมชน บนฝั่งคือบ้านทุ่งซี้เหล็ก และบ้านปากคลองดูหูน เป็นต้น

การเริ่มงานตามโครงการเสริมพัฒนาชนบทอำเภอเสนาของสมาคมหยุดฝนในกลางปี พ.ศ. 2528 จึงเกิดขึ้นในบริบทของชุมชนที่มีการดำรงอยู่ของการรับรู้ของชาวบ้านต่อสาเหตุของปัญหา ความยากจนที่มีความสัมพันธ์กับการลดลงของทรัพยากรชายฝั่ง แต่ด้วยเหตุของการเป็นชุมชนที่ไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐมาโดยตลอด ทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ต่องานพัฒนาดำเนินไปอย่างมีวิวัฒนาการคือ เริ่มจากการเรียนรู้ของชาวบ้านต่อสมาคมหยุดฝน และงานพัฒนาที่เกิดขึ้น การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา และการก่อกำเนิดขององค์กร ประชาชนที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐและสมาชิกในชุมชน ตลอดจนศักยภาพขององค์กร ประชาชน ในฐานะที่เป็นรัฐบาลของหมู่บ้าน ตามลำดับ ดังนี้

ช่วงแรก (ระหว่างกลางปี พ.ศ.2528 - 2529) : เรียนรู้ระหว่างกัน

การเป็นชุมชนที่ไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐอย่างจริงจัง* ทำให้การเข้ามาของนักพัฒนาจากสมาคมหยุดฝนที่ชาวบ้านบางส่วนรับรู้ดีว่าได้ผ่านขั้นตอนของการประสานงาน กับจังหวัด อำเภอและผู้ใหญ่บ้านเป็นที่เรียบร้อยแล้ว กลายเป็นเป้าความสนใจของชาวบ้านและมีการคาดหวังต่อ "การพัฒนา" ว่าเป็นเรื่องของการช่วยเหลือทางวัตถุ อันเป็นแนวทางที่ชาวบ้านชนบท ไทยต่างคุ้นเคยเป็นอย่างดี ซึ่งนายบุญ นวลศรี (สัมภาษณ์ , 2 พฤษภาคม 2537) ได้เล่าถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนั้นว่า

...ตอนที่พิศิษฐ์เข้ามา มีการติดต่อผ่านจังหวัด อำเภอ มีการปรึกษากับผู้ใหญ่ตำบลนายดำ เหล็กเกิดผลเป็นผู้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านบ้านแหลมมะขามในระยนั้น(ผู้วิจัย) ป๊ะ (แปลว่า

* การเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ห่างไกล ทำให้ความสนใจของเจ้าหน้าที่รัฐจำกัดอยู่เพียงการเข้ามา ตรวจตราหลุมถ่านที่รับสัมปทานให้มีการดำเนินการอย่างถูกต้องตามระเบียบของกฎหมาย โดยในทางปฏิบัติ ชาวบ้านในแหลมมะขามต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า "...เจ้านายเขาไม่สนใจ มาเตาถ่าน เเขาเบี่ยแล้วก็ไป"

“พ่อ” ในที่นี้หมายถึงตัวนายบุญเอง-ผู้วิจัย) ไปด้วย มีการพูดถึงที่อยู่ที่พัก ก็ว่าบ้านผู้ใหญ่ มั่นไกล คนเลยมาอยู่ด้วยปีะ ตอนนั้นรู้เพียงว่าเป็นคนทำงานพัฒนา...พอสุกิจเข้ามาถามว่าบ้านผู้ใหญ่อยู่ไหน จึงบอกให้มาอยู่ที่นี่(บ้านนายบุญ นวลศรี) คู่กับสมบุญ (ลูกชายของนายบุญ)

อยู่เดือนแรกก็มีการประชาสัมพันธ์ที่สุเหว่า แต่จะทำงานวิธีไหนนั้นยังไม่รู้พอพวกเขาชาวบ้านตั้งคำถามว่าพัฒนาอะไรเห็นมีแต่นั่งแต่นอน กิน เดิน...

ความผิดหวังต่อสิ่งที่คาดหวังว่าจะได้รับจาก “การพัฒนา” ได้ส่งผลให้กลุ่มแกนนำในหมู่บ้าน* เริ่มชักชวนกันเข้าไปสอบถามจากนักพัฒนา โดยบางส่วนก็เข้าใจว่า “สมาคมจะแนะแนวการทำงานใน หมู่บ้าน...เน้นเรื่องการช่วยเหลือหมู่บ้าน...เพราะตอนนั้นมีการคุยกันว่าจะทำอย่างไรให้ ชาวบ้านมาทำงานด้วยกันอย่างมีพลัง...” (เบญญู นวลศรี, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537) ในขณะที่บางส่วนก็เข้าใจว่า “...มาทำงานเสริมจากทางราชการอีกที่...” (สมหมาย หมายดี, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537)

* เป็นกลุ่มผู้นำที่มีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้านมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 (โดยประมาณ) ประกอบด้วยนายบุญ นวลศรี, นายสมหมาย หมายดี, นายอุเสิน หมิ่นทองวารี, นายละหิม โดยลำดับ, นายสะอาด บุตรมานะ, นายสนั่น หมุดหยี และ ผู้อาวุโสภายในหมู่บ้าน โดยสมาชิกในกลุ่มแกนนำเหล่านี้ล้วนเคยทำประมงด้วยเครื่องมืออวนรุนมาก่อน แต่ได้ชวนกันเลิกเพราะตระหนักถึงผลกระทบที่มีต่อชาวบ้านที่ยากจน (ดูรายละเอียดหน้า 42)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในสภาวะที่กลุ่มแกนนำ และชาวบ้านต่างมีความเข้าใจในบทบาทของสมาคมหยาดฝน ในลักษณะที่แตกต่างกันนั้น นักพัฒนาของสมาคมหยาดฝนที่ทำการศึกษาร่วมกัน โดยได้ภาพกว้างๆ ของชุมชนบ้านแหลมมะขามในปี พ.ศ. 2528 ว่ามีจำนวนประชากรประมาณ 70 หลังคาเรือน ประกอบด้วยกลุ่มตระกูลจำนวน 8 กลุ่ม ประชากรร้อยละ 90 นับถือศาสนาอิสลาม และร้อยละ 70 ของจำนวนประชากรทั้งหมด มีอาชีพรับจ้างหลุมถ่าน ส่วนที่เหลือมีอาชีพประมงชายฝั่ง และมีการขโมยรั้งนกนางแอ่น นอกจากนี้ยังมีกลุ่มนายทุนท้องถิ่นที่เข้ามาลงทุนในกิจการหลุมถ่าน ร้านค้า และแพปลาด้วย (สุกิจ ศิริภัทร, สัมภาษณ์, 26 กรกฎาคม 2537) สำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มีอาชีพรับจ้างหลุมถ่านนั้น สมาคมหยาดฝนได้ค้นพบว่าโดยพื้นเพแล้ว กลุ่มบุคคลเหล่านี้ล้วนมีสายเลือดชาวประมงที่มีความชำนาญในการจับปลามาก แต่ด้วยเหตุที่มีฐานะยากจน จึงจำเป็นต้องรับจ้างตัดไม้ฟืนส่งหลุมถ่าน ซึ่งมีรายได้ต่ำ (หลุมถ่านให้ค่าตอบแทนโดยคิดเป็นกิโลกรัมละ 6 - 7 สตางค์) ในขณะที่ต้องทำงานหนักมาก จนบางคนต้องกินยามี้า ยากระตุ้นเพื่อให้มีพลังในการทำงานและได้เงินมากพอที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ (พิศิษฐ์ ชาญเสนาะ, 2531)

ด้วยฐานของการเรียนรู้ชุมชน ประกอบกับมีการคาดหวังจากชาวบ้านในการได้รับความช่วยเหลือทาง “วัตถุ” จากสมาคมหยาดฝน จึงมีการจัดตั้งกลุ่มเครื่องมือทำการประมงขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มโอกาสในการทำมาหากินให้กับชาวบ้าน โดยในระดับวิธีการทำงานนั้น สมาคมหยาดฝนได้ให้กลุ่มแกนนำชาวบ้านเป็นผู้เสนอรายชื่อคนที่มีฐานะยากจนและควรได้รับความช่วยเหลือความพยายามในการเริ่มกิจกรรมตามเงื่อนไขของวิถีการผลิตดั้งเดิมของชุมชน โดยอาศัยการเข้าร่วมของกลุ่มแกนนำชาวบ้าน ซึ่งเชื้ออำนาจต่อการเรียนรู้ระหว่างกันของนักพัฒนากับกลุ่มแกนนำและชาวบ้าน ต่อประเด็นปัญหาของชุมชนในระยะต่อ ๆ มา ที่สำคัญได้แก่ การเรียนรู้ผ่านกิจกรรม ดังที่นายระหีม โดยลำดับ (สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2537) ได้เล่าถึงบรรยากาศการทำงานในช่วงนั้นว่า

...ตอนสมาคมหยาดฝนเข้ามาแหลมมะขาม ได้มีการพูดคุยที่มีสยิด ประชุมอยู่หลายครั้ง ชาวบ้านไม่เข้าใจ...บัง (คือพี่ชาย ในที่นี้หมายถึงนายระหีม-ผู้วิจัย) เข้าไปประชุมครั้งที่ 3 แล้ว เพราะเห็นเขาประชุมเรื่องคนจน และบังก็เป็นสมาชิกของ ธ.ก.ส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์-ผู้วิจัย) และกลุ่มเครื่องเรืออยู่แล้ว พอประชุมเริ่มสังเกตและเข้าใจว่า เขาจริงจังกับประชาชนโดยไม่ต้องสัญญาอะไรทั้งสิ้น

...เขากระตุ้นให้คิดเสมอ เช่น เขาจะถามว่าพอมีเครื่องมือแล้วจะทำอะไร เขาทิ้งให้เราคิด ประมาณ 2 เดือนได้ จึงมีการเสนอเรื่องการทำกระชัง ทั้งนี้เพราะนายทุนมันได้จากส่วนนี้เยอะ เราจึงมาบอกบุญ (นายบุญ นวลศรี, "ลู" หมายถึง อา) หยาดฝนบอกถ้ารวมกันได้ สมาคมก็ไม่มีปัญหา เรารวมกันได้อีกเดือน สุกก็ลงไปคุย 3-4 ครั้ง สมาคมจึงเห็นด้วยและให้เงิน...

ความพยายามริเริ่มกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชังของชาวบ้าน ตลอดจนการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเป็นผู้จัดการตั้งกลุ่ม และสำรวจข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงปลาในกระชัง โดยยังคงจำกัดเงื่อนไขเรื่องคุณสมบัติของสมาชิกว่าจำเป็นต้องเป็นคนยากจนของสมาคมหยาดฝน ทำให้ชาวบ้านทั่วไปให้ความสนใจเพราะมีความหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือและได้เข้าร่วมกิจกรรมมากขึ้น ในขณะที่เดียวกับที่กลุ่มแกนนำในการจัดตั้งก็เกิดการเรียนรู้ถึงกำไรที่นายทุนได้รับ* ซึ่งแม้จะมีความไม่ชัดเจนอยู่มาก แต่ก็จุดกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ และเอื้ออำนวยต่อการยกระดับฐานะของชาวบ้าน อันเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยต่อการทำงานพัฒนาในช่วงต่อ ๆ ไป

*ในระยะนั้น ผู้ที่ทำกระชังในหมู่บ้านมักเป็นผู้มีฐานะดีเพราะต้องมีเงินพอที่จะลงทุนทำกระชัง โดยในระยะนั้นต้องจ่ายเงินประมาณ 10,000 บาทต่อกระชัง 1 ลูก แต่เมื่อพิจารณาถึงผลที่จะได้ คือ การที่ชาวบ้านสามารถหาลูกปลาเก่าได้เอง (ซึ่งถ้าขายให้แพจะได้อาชีพค่ามาก) การเลี้ยงแบบธรรมชาติซึ่งไม่ต้องลงทุนและสามารถจับขายได้เมื่อปลา มีขนาดตามความต้องการของท้องตลาด โดยราคาปลาในช่วงนั้นตกประมาณกิโลกรัมละ 200 บาทแล้ว ชาวบ้านจึงลงหุ้นกันแล้วช่วยกันดูแล

สำหรับกิจกรรมอีกประเภทหนึ่งที่เชื่ออำนวยความสะดวกการเรียนรู้ระหว่างชาวบ้านและนักพัฒนา คือ การแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการประมงชายฝั่ง เพราะสถานการณ์การทำประมงบริเวณอ่าวบ้านแหลมมะขามในระยะนั้นมีอวนรุนจากภายนอกเข้ามารุนอวนเป็นจำนวนมาก ประกอบกับมีการประกาศจากทางราชการเข้ามาติดในหมู่บ้านว่า “โพงพางผิดกฎหมาย” นักพัฒนาจึงได้เชิญพวกโพงพาง* เข้ามาคุยเนื้อหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน โดยในระหว่างนั้นได้มีชาวบ้านมาแจ้งว่า มีอวนรุนเข้ามารุนอวนปูของชาวบ้านจนได้รับความเสียหาย ทำให้กลุ่มแกนนำในหมู่บ้านและนักพัฒนาเปลี่ยนประเด็นทางความคิดมาสู่การแก้ปัญหาการละเมิดน่านน้ำของกลุ่มอวนรุน

...ตอนแรก บังหลุบที่ทำโพงพางก็ดักลวดหนามไม่ให้เข้ามารุน แต่พวกรุนก็รุนเฉย จึงนัดมาคุยกัน แต่ไม่ตกลง...พวกอวนรุนและพวกปิดอ่าว (คืออวนปิดอ่าว-ผู้วิจัย) ก็ต่อว่าที่แหลมมะขามมีโพงพาง...ถ้าโพงพางไม่หยุดเขาก็ไม่หยุด เพราะมันผิดกฎหมายทั้งหมด... บังเหาะะ บังหลุบ บังชัน...(พวกทำโพงพาง) จึงหยุดโพงพาง...

(สนธิ นวลศรี, สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2537)

ความพยายามในการแก้ไขปัญหาโดยยึดหลักกฎหมายของนักพัฒนา และมีการเชิญกลุ่มอวนรุนมาพูดคุยที่บ้านแหลมมะขามถึงผลเสียหายของทั้งสองฝ่าย ทำให้กลุ่มแกนนำในหมู่บ้านและนักพัฒนาเริ่มเรียนรู้ว่า "...ประมง (เจ้าหน้าที่ประมง-ผู้วิจัย) มีเอี่ยว เขาได้จากอวนรุนทุกเดือน" (นายสมาน หมื่นทองวารี, สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2537) และถึงที่สุดกลุ่มโพงพางบ้านแหลมมะขามก็เลิกประกอบการไปเพื่อให้อวนรุนและอวนปิดอ่าวเลิกเข้ามาประกอบการบริเวณอ่าวแหลมมะขาม เพราะไม่สามารถต้านกระแสการผลักดันจากเพื่อนบ้านและกลุ่มแกนนำได้

*การทำโพงพางในบ้านแหลมมะขามนั้นเริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ.2518 ปัญหาของโพงพางคือจะจับสัตว์น้ำได้ทุกขนาด จึงเป็นการทำลายพันธุ์สัตว์น้ำวิธีหนึ่งด้วย

การดำเนินกิจกรรมของสมาคมหยาดฝน ทั้งในส่วนที่เป็นการจัดตั้งกลุ่มเครื่องมือทำการประมง, การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเป็นผู้ริเริ่มกิจกรรมโดยจำกัดบทบาทของตนเองเป็นผู้เสริมกระบวนการทำงานของชาวบ้าน ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการแก้ไขข้อขัดแย้งอันเนื่องมาจากการทำประมงชายฝั่งซึ่งยุติลงโดยกลุ่มโพงพางต้องเลิกประกอบการ ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านนั้น ล้วนส่งผลให้สมาคมหยาดฝนได้รับการยอมรับจากกลุ่มแกนนำชาวบ้านเพราะนอกจากจะทำให้ชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นแล้ว ยังส่งผลให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการทางความคิด และมีความชัดเจนในผลประโยชน์ที่นายทุนได้รับจากการประกอบการภายในหมู่บ้านมากขึ้น ดังนั้นกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านเริ่มมีการนำประเด็นปัญหาหลักของหมู่บ้าน คือ ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง มาเป็นประเด็นในการพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขร่วมกัน โดยนายบุญ นวลศรีได้ให้เหตุผลว่า "...เพราะเราเริ่มคุ้นเคย และเห็นว่าเขา (สมาคมหยาดฝน-ผู้วิจัย) ไม่หักหลังแน่นอน..." (สัมภาษณ์, 27 พฤษภาคม 2537)

อนึ่ง ในขณะที่การจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนบ้านแหลมมะขามได้ดำเนินไปนั้น สมาคมหยาดฝนได้ส่งนายสุวิทย์ มาตยานุมิตีเข้ามาประจำที่บ้านทุ่งแหลมไทร ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ต้องเผชิญกับปัญหาการรุกล้ำน่านน้ำของอวนรุนและอวนลากอย่างรุนแรง และมีการก่อตัวของกระแสการต่อต้านอวนรุนและอวนลากขึ้น โดยมีการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้านทั้งจากบ้านทุ่งแหลมไทรและบ้านแหลมมะขาม ซึ่งอยู่ใกล้กัน มีพื้นที่ทำกินบริเวณเดียวกัน และรับผลกระทบจากการทำประมงอวนรุนและอวนลากในลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน เข้าเรียกร้องต่อนายอำเภออำเภอสิเกาในต้นปี พ.ศ. 2529 ซึ่งจบลงด้วยการรับเรื่องร้องเรียนไว้ แต่ไม่มีผลในทางปฏิบัติ และในเวลาใกล้เคียงกัน ผู้นำชาวบ้านบ้านทุ่งแหลมไทรที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ป่าใช้สอยของชุมชนมาโดยตลอด ก็ถูกลอบยิงเสียชีวิตในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2529 โดยชาวบ้านบนเกาะทั้ง 3 หมู่บ้านต่างรู้ถึงสาเหตุและตัวฆาตกรเป็นอย่างดี

จากเหตุการณ์ทั้งหมดทำให้กลุ่มแกนนำบ้านแหลมมะขามและนักพัฒนาเริ่มเกิดการเรียนรู้ร่วมกันถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความยากจน โครงสร้างอำนาจท้องถิ่นและการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง โดยได้มีการนำเสนออย่างเป็นรูปธรรมในโครงการสัมมนาศึกษาแลกเปลี่ยนปัญหาชาว

ประมงขนาดเล็ก จังหวัดสงขลา จังหวัดสตูล และจังหวัดตรัง ระหว่างวันที่ 27 - 28 เมษายน 2529
ณ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ดังนี้

...ปัญหาส่วนมากคล้ายคลึงกัน (คือ)ปัญหาถูกบีบบังคับ...เนื่องจากถูกเรือใหญ่แย่งปลาทหมด, ปัญหาหนี้สิน, ไม่มีที่ทำกิน..., นายทุนซูดรีด...เราเป็นคนจน เหมือนปลาที่หิวเหยื่อ แต่เราไม่รู้ ว่าเหยื่อที่เขาให้เราไปนั้นเป็นพิษต่อร่างกายและเพิ่มพิษขึ้นทุก ๆ วัน ทาสเขาเลิกกันตั้งนาน แล้วแต่เรายังเป็นทาสกันอยู่อีก เพราะระบบการนี้รัฐบาลก็ช่วยเหลืออะไรไม่ได้ ประชาชน เท่านั้นต้องช่วยเหลือตนเอง และจริง ๆ ด้วย ถ้าเรารวมตัวกันก็แก้ไขได้ แต่ที่เราเห็นแก้ตัว เราอยู่กับนายทุน...เราไม่คิดถึงอนาคตของลูกเรา ผมติดหนี้ มาตั้งแต่โคตร มาถึงผมยังติดหนี้ไม่หมดกลับเพิ่มเข้าไปอีก

...ชาวบ้านไม่มีอวนรุน อวนลาก อวนรุนข้างนอกเข้ามาในลำคลอง โดยสามารถติดต่อกับผู้มีอิทธิพลแล้วทำการได้สะดวก และทำลายอวนปูชาวบ้านขอให้อาจารย์ช่วยเหลือด้วย...

(โครงการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก จังหวัดสงขลา, 2529)

ช่วงที่สอง (ระหว่างกลางปี พ.ศ. 2529 - 2531) : การพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วม

การตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความยากจน โครงสร้างอำนาจท้องถิ่นและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของกลุ่มแกนนำชาวบ้าน ประกอบกับความล้มเหลวของการดำเนินกิจกรรมที่อยู่ในรูปของการเสนอข้อเรียกร้องสู่หน่วยงานของรัฐในระดับอำเภอ ทั้งในเรื่องอวนรุนและการลักลอบตัดไม้ในป่าชายเลน ได้ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มแกนนำชาวบ้านในช่วงนี้ (ระหว่างกลางปี พ.ศ. 2529-2531) มีลักษณะเป็นการเสริมให้เกิดความเข้าใจในระบบวนการพัฒนาและมีการใช้กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นสื่อในการขยายแนวร่วมทางความคิด โดยเริ่มจากการจัดกิจกรรมทัศนศึกษาที่สำคัญคือ การดูงานพัฒนาของชุมชนในเขตลุ่มน้ำปากพนัง และการศึกษาดูงานกลุ่มออมทรัพย์บ้านดีรัง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ในเดือนมิถุนายน และธันวาคม พ.ศ. 2539 ตามลำดับ

....ช่วงแรกไปดูงานหมู่บ้านอื่น ๆ ทั้งในเขตเกษตร ประมง และชายเขา เราเก็บข้อมูลเหล่านั้น เพื่อหาข้อมูลที่เหมาะสมกับบ้านเรา เราไปดูที่ปากพนัง....แถวแหลมตะลุมพุก...เห็นการพังทลาย ของหมู่บ้านจากพายุ จึงคิดว่าป่าไม้จำเป็น ถ้าไม่มันถูกพายุทำลายหมด จึงกลับมาทำเรื่องป่าก่อนทำเรื่องป่า ก็จัดกลุ่มเพื่อเป็นแนวร่วมทางความคิด โดยเลือกจากผู้นำที่มีประสบการณ์ มากที่สุด เป็นคนที่มีข้อมูลชัดเจนและป้อนข้อมูลให้กับคนที่ไม่ค่อยมีอุดมการณ์....”

(อุเสิน หมิ่นทองวารี, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537)

การไปทัศนศึกษาบริเวณชุมชนในแถบลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่งรวมถึงบ้านแสงวิมาน ได้ส่งผล ให้กลุ่มแกนนำชาวบ้านเห็นถึงความสำคัญในการประยุกต์ใช้บทบัญญัติทางศาสนาอิสลามเพื่อการ พัฒนา กระบวนการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ และการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนฐานของ สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน* เป็นแนวทางในการพัฒนา โดยนายสมหมาย

* บ้านแสงวิมาน เป็นชุมชนที่เกิดจากการอพยพของชาวไทยมุสลิมที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่ ปากลัด (จังหวัดสมุทรปราการ) บางบัวทอง (จังหวัดนนทบุรี) และบางกะปิ (กรุงเทพฯ) เมื่อปี พ.ศ. 2482 ซึ่งล้วนเป็นผู้ยึดมั่นในหลักศาสนา และมีการประยุกต์ใช้บทบัญญัติในการดำเนินชีวิต กล่าวคือ ทุกวันศุกร์ผู้ชายทุกคนจะมานมัสการทำพิธีศาสนา ณ มัสยิด เมื่อเสร็จพิธีก็ถือว่าได้ปฏิบัติหน้าที่ต่อ พระเจ้าแล้วในวันนั้น แต่หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันตามหลักศาสนานั้น อิหม่ามและ กรรมการหมู่บ้านก็จะเสนอแนวทางต่อที่ประชุมเพื่อให้นำไปปฏิบัติร่วมกันอย่างสอดคล้องและให้ เหมาะสมกับเหตุการณ์ ด้วยบทบัญญัติและการประยุกต์ใช้แนวทางของบทบัญญัติในลักษณะ ดังกล่าว ทำให้มีการนำประเด็นปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน เข้ามาพูดคุยเพื่อกำหนดแนวทางแก้ไข ภายหลังจากเสร็จพิธีทางศาสนาอยู่เสมอ ทั้งนี้รวมถึงการหาแนวทางเพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน ด้วย อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในกระบวนการของการแก้ปัญหา และ/หรือพัฒนาชุมชนของ บ้านแสงวิมานนั้นมักให้ความสำคัญกับการประสานกับส่วนราชการเพื่อขอความช่วยเหลืออยู่เสมอ อาทิ ปัญหาการขาดแคลนน้ำซึ่งมีการเสนอต่อรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยตรง, ปัญหา การทำนาไม่ได้ผล ที่กำหนดแนวทางแก้ไขโดยการติดต่อกับหน่วยราชการต่าง ๆ ทั้งในระดับอำเภอ จังหวัด กรม กระทรวง และบางครั้งถึงกับร้องเรียนต่อนายกรัฐมนตรี เป็นต้น

หมาดทิ้ง (สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537) ได้เล่าถึงกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในบริบทของชุมชน ในยุคนั้น มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

....ปี 2529 เริ่มดูงานที่นครฯ (นครศรีธรรมราช - ผู้วิจัย) กลับมาก็ไม่กระตือรือร้นเท่าไร..... เจียบไปช่วงหนึ่ง ... ต่อมามีการประชุมที่มีสยิด มีการเสนอตั้งกลุ่มสหกรณ์ ... ให้นายแกะ เป็นประธานกลุ่มเพราะเขามีประสบการณ์บรรทุกของไปสิงคโปร์ คนอื่นก็เห็นควรด้วย แก (นายแกะ) ก็ไม่ว่าอะไร ชาวบ้านก็ถือว่าแกะอมรับ ก็เอาเงินไปให้แก ต่อมาเลิกเพราะ รวมกลุ่มไม่ได้ทุกคนก็เอาเบี้ยคืน มีการเถียงกันอยู่...เจียบไปนาน... ต่อมาคุยกับพี่จืด (สุกิจ ศิริภัทร, - ผู้วิจัย) ตอนนั้นคนทำอาชีพประมงกันหมด แต่ส่วนใหญ่ก็ไม่มีเรือ-ไม่มีเครื่องมือ สมาคมจึงเสนอว่าจะช่วยโดยให้ ชาวบ้านสมทบด้วย...มีสัญญาว่าจะต้องใช้ (เงินต้น) คืน...

ประมาณปลายปี 2529 เลี้ยงปลาในกระชัง...ตอนนั้นผมเป็นผู้ใหญ่ (ผู้ใหญ่บ้าน แหลมมะขาม) แล้ว มีการประชุมเดือนละ 2-3 ครั้ง...มีคนไปคุยเยอะ... ส่วนหนึ่งเป็นสมาชิก เงินทุนและพวกคนเลี้ยงปลา กับคนที่สนใจ

ต้นปี พ.ศ.2530 เริ่มคุยว่าจะทำถนน กิจกรรมเหล่านี้ชาวบ้านก็คิด แต่ประสานงานอาจไม่ได้ พอ หยาดฝนเขาก็ช่วย...ชาวบ้านมาช่วยกันเยอะ...

...ช่วงนั้นผมคิดว่า กลุ่มเลี้ยงปลา และกลุ่มเครื่อง ฯลฯ ชาวบ้านสนใจเพราะเป็นผลประโยชน์ของเขา...หลังจากนั้นกลุ่มก็สลายไปบ้าง แยกย้ายไปบ้าง...ประมาณปี 2530 วันอะไรจำไม่ได้ คืนสุดท้ายไม่มีใครไปเลย แต่ปลาก็เลี้ยงมาเรื่อย ๆ...

(สมหมาย หมาดทิ้ง, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537)

การเริ่มตั้งกลุ่มกิจกรรมเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วงปลายปี พ.ศ. 2529 ถึงปี พ.ศ. 2530 โดยได้ขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมไปสู่กลุ่มประชาชนทั่วไป และได้จัดให้มีการประชุมอย่างสม่ำเสมอ ล้วนส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายทางความคิดต่อประเด็นปัญหาความยากจนว่ามีสาเหตุจากการมี “หนี้สินผูกพัน” ที่นายทุนท้องถิ่นใช้เป็นเครื่องมือในการทำให้ชาวบ้านต้องตกอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ โดยกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจคือ กลุ่มเครื่องมือทำการประมง และกลุ่ม

เลี้ยงปลาในกระชัง นอกจากจะเอื้ออำนวยต่อการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่ยากจนแล้ว ยังมีบทบาทเป็นช่องทาง และ/หรือทางเลือกให้กับชาวบ้านในการเป็นอิสระจากกลุ่มทุนท้องถิ่น ตลอดจนได้ก่อให้เกิดการทำงานร่วมกันในกลุ่มของชาวบ้าน ดังที่นายสนั่น หมูดหี (สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2537) ได้เล่าให้ฟังว่า

...เวลาทำงาน เราจะจัดกลุ่มๆละ 9 คน แต่ละกลุ่มจะมีผู้นำคอยทำหน้าที่ผู้ประสานหลัก เวลาทำงานเราก็เวียนกันทำทีละกลุ่ม แต่หัวหน้าต้องไปทุกวัน กลางวันทำงาน กลางคืนคุยกันทุกคืน... ประเด็นหลักๆ (ที่คุย) คือให้เริ่มคิดเพื่อเอาตัวรอดในด้านความเป็นอยู่ ...เรื่องความเดือดร้อนของชาวบ้าน...

ด้วยลักษณะการทำงานที่มีการแบ่งความรับผิดชอบออกเป็นกลุ่ม โดยแต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้าซึ่งเป็นสมาชิกในกลุ่มแกนนำ และ/หรือบุคคลที่มีศักยภาพของการเป็นผู้นำ ได้ส่งผลให้การดำรงอยู่ของชุมชนในบริบทที่มีความตื่นตัวด้านการพัฒนา โดยมีนักพัฒนาเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดกระบวนการทางความคิด ทั้งในส่วนที่เป็นการศึกษาปัญหา การค้นหาสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการค้นหาแนวทางในการแก้ไข ในลักษณะที่เชื่อมโยงกับโจทย์ที่ถูกค้นพบในกระบวนการทำงานในช่วงที่ผ่านมา นั่นคือ การพิจารณาปัญหาความยากจนในลักษณะที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นและการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

สำหรับผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานพัฒนา ซึ่งปรากฏว่าไม่มีชาวบ้านเข้าไปร่วมประชุม (เช่น กิจกรรมทางความคิดที่เป็นแก่นแกนของการพัฒนา) ประกอบกับมีการก่อตัวของความขัดแย้งเกิดขึ้นในชุมชนอย่างกว้างขวาง เช่น การทำลายกระชังเลี้ยงปลา การลักเรือ การลักปลาในกระชัง ตลอดจนมีการคุกคามการทำงานของนักพัฒนาด้วยวิธีการต่าง ๆ (ดูรายละเอียดหน้า 63) ได้ส่งผลให้ขอบเขตของกลุ่มกิจกรรมด้านการพัฒนา ลดขนาดลงเหลือเฉพาะกลุ่มแกนนำชาวบ้าน อันก่อให้เกิดการวิเคราะห์กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มแกนนำชาวบ้านและนักพัฒนา จนกระทั่งกลางปี พ.ศ. 2531 จึงเริ่มมีการเสนอให้ตั้งกลุ่มกิจกรรมเพื่อการพัฒนาขึ้นในชุมชนอีกครั้ง

ประเด็นที่น่าสนใจ โดยพิจารณาอย่างเป็นองค์รวมแล้วสามารถกล่าวได้ว่า การล่มสลายของกลุ่มกิจกรรมเพื่อการพัฒนาในปลายปี พ.ศ. 2530 และปรากฏการณ์ของความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ ล้วนเป็นผลจากการตอบโต้ของกลุ่มทุนท้องถิ่นผ่านชาวบ้านที่เป็นคนในสังกัด กล่าวคือ ความพยายามของกลุ่มแกนนำชาวบ้านและนักพัฒนาในการขยายเครือข่ายทางความคิดเรื่องการเอาเปรียบของกลุ่มทุนท้องถิ่น และสาเหตุของปัญหาความยากจนที่มีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งอย่างไม่เหมาะสม เช่น การทำประมงด้วยระเบิดหรืออวนรุน เป็นต้น ล้วนเกิดขึ้นในบริบทของชุมชนที่มีการตกผลึกของโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างนายทุนท้องถิ่นกับชาวบ้าน ซึ่งได้วิวัฒนาการมาสู่รูปแบบความสัมพันธ์แบบ “เจ้านาย” กับ “ลูกน้อง” ที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน โดยฝ่ายหลังยังคงต้องการความมั่นคงปลอดภัยทั้งในทางเศรษฐกิจและการดำรงชีวิต ซึ่งถือเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและแม้ว่ากลุ่มกิจกรรมของสมาคมหยาดฝนจะเอื้ออำนวยต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน แต่ก็ไม่ใช่หลักประกันให้กับชาวบ้านได้

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการพัฒนาของกลุ่มแกนนำชาวบ้านและสมาคมหยาดฝน ที่ให้ความสำคัญกับการเสริมให้เกิดกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อใช้เป็น “สื่อ” ในการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการทางความคิดในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความอยู่รอดของชุมชน และ/หรือความเดือดร้อนของชาวบ้าน สามารถกระทำได้เพียงการกระตุ้นให้เกิดกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีการรับรู้ร่วมกันถึงแง่มุมทางความคิดต่อประเด็นปัญหาของท้องถิ่น โดยไม่มีผลในระดับของการปฏิบัติอย่างใด นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่เป็นข้อสังเกตด้วยว่า กระบวนการทำงานของกลุ่มแกนนำชาวบ้านบ้านแหลมมะขาม มีลักษณะจำกัดอยู่เฉพาะกิจกรรมที่ไม่ทำหายกลุ่มอิทธิพล ในขณะที่กระบวนการแก้ปัญหาของชุมชนข้างเดียวคือ บ้านบางค้ำค้ำและบ้านทุ่งแหลมไทร ได้ให้ความสำคัญกับการตรวจจับอวนรุน (ชาวบ้านเรียกช่วงเวลาของการทำงานในช่วงนี้ว่าการ “ปฏิวัติอวนรุน”) ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีการให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาแตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ผ่านช่วงของการแก้ไขข้อขัดแย้ง ซึ่งจบลงด้วยการมีข้อตกลงร่วมกันว่า จะไม่มีการใช้เครื่องมือเหล่านี้ทำการประมงบริเวณอ่าวแหลมมะขาม ซึ่งอยู่ระหว่างคลองปอ (กันพรมแดนระหว่างบ้านแหลมมะขามและบ้านบางค้ำค้ำ) กับบ้านปากคลองดูหน มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 (โดยประมาณ) ประกอบกับการตระหนักในสาเหตุของปัญหาความยากจนว่า มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่น ทำให้มีการระดมกำลังเพื่อแก้ปัญหาในส่วนที่เป็นการยกฐานะทาง

เศรษฐกิจของชาวบ้าน ด้วยการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจและกระบวนการทางความคิด โดยถึงที่สุดก็ไม่สามารถปลดแอกของความสัมพันธ์กับกลุ่มทุนให้กับชาวบ้านได้

อนึ่ง ในขณะที่กลุ่มแกนนำในหมู่บ้าน ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่เป็นทางการ และผู้อาวุโสในชุมชนได้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้านนั้น นายดำ เหล็กเกิดผล ที่ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและมีบทบาทในกลุ่มแกนนำมาโดยตลอด ก็ได้ลาออกจากตำแหน่งเพราะมีภารกิจทางศาสนา คือการเป็นโต๊ะอิหม่ามบ้านบางค้างคาว ทำให้มีการจัดการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านกันขึ้น ในแหลมมะขามประมาณกลางปี พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่า มีผู้ลงสมัครเข้าชิงตำแหน่งจำนวน 3 คน คือ นายสมหมาย หมาดทิ้ง นายระหีม โดยลำดับ และนายสมัย เหล็กเกิดผล ซึ่งล้วนเป็นผู้มีบทบาทในกิจกรรมการพัฒนาและได้รับคะแนนเสียงในระดับที่แตกต่างกันไม่มากนัก โดยนายสมหมาย (ซึ่งเป็นบุตรคนสุดท้องของนายสาหมาด หมาดทิ้ง) ได้รับคะแนนสูงที่สุดจึงเข้ามาดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน โดยได้แต่งตั้งนายบุญ นวลศรี นายเบญญู นวลศรี นายต่อเหตุ รัญวาสี และนายหมาดระ วาราช เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ตลอดจนมีการดำเนินกิจกรรมโดยให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาต่อไป

ช่วงที่สาม (ระหว่างกลาง พ.ศ.2531-2534) : จุดก่อกำเนิดขององค์กรประชาชน

ความล่มสลายของกลุ่มกิจกรรมภายในหมู่บ้าน ได้ส่งผลให้กลุ่มแกนนำชาวบ้านและนักพัฒนาทำการทบทวนประสบการณ์การทำงาน ตลอดจนได้เริ่มทำการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมขึ้นใหม่ โดยลักษณะของกลุ่มกิจกรรมในระยะนี้ตั้งอยู่บนรากฐานของผลประโยชน์ส่วนรวม และมีความพยายามในการปฏิบัติโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยอาศัยกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มน้ำมัน และกิจกรรมเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ตามลำดับดังนี้

ก. กลุ่มน้ำมัน เป็นกิจกรรมที่กลุ่มแกนนำชาวบ้านได้นำเสนอ ในขณะที่สมาคมหยาดฝน ได้ให้ความสำคัญกับการค้นหา “ผู้นำ” ที่มีบุคลิกของการประสานเพื่อเอื้ออำนวยต่อการแก้ไขข้อขัดแย้งในชุมชน

สำหรับที่มาและกระบวนการจัดตั้งกลุ่มน้ำมัน เกิดจากการเรียนรู้ประสบการณ์การทำงานกลุ่มน้ำมันบ้านทุ่งแหลมไทร ประกอบกับในส่วนของผู้นำบ้านแหลมมะขามก็ตระหนักถึงการเอาเปรียบของนายทุน ดังจะเห็นได้จากการที่ นายระหีม โดยลำดับได้ เล่าถึงสาเหตุการจัดตั้งว่า "... (ตอนนั้น) คิดเรื่องนายทุนกด เพราะพอเราเข้าไปในตลาดเราก็เห็นตัวเลขน้ำมันมันขึ้น จึงเห็นว่าเรา ถูกขบ (โกงราคา-ผู้วิจัย) ตั้ง 4 บาทต่อลิตร จึงประชุมชาวบ้านและรวมตัวกัน..." (สัมภาษณ์ , 9 สิงหาคม 2537) มีการเชิญเจ้าของแพปลาที่ขายน้ำมันมาคุยด้วยเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าเป็น ผู้มีบุญคุณกับเขามาก่อน แต่เจ้าของแพปลาไม่มา กลุ่มแกนนำ จึงเริ่มดำเนินการพัฒนาด้วยการ ตัดไม้เพื่อสร้างโรงน้ำมัน, มีการประชุมเพื่อกำหนดกฎระเบียบของกลุ่มซึ่งครอบคลุมทั้งการเป็น สมาชิก การบริหาร-จัดการภายในกลุ่มและการปันผลกำไรโดยมีประเด็นที่น่าสนใจคือการเป็นกลุ่ม กิจกรรมที่สามารถเอื้อประโยชน์แก่ประชาชนในหมู่บ้านทั้งในส่วนที่เป็นผลประโยชน์ส่วนตัว (คือการ ใช้น้ำมันราคาถูกและในกรณีที่เป็นสมาชิกก็จะมีกำไรทุกปี) และผลประโยชน์ส่วนรวม (คือการแบ่งผลกำไรจากการดำเนินกิจกรรมร้อยละ 15 ต่อปี เพื่อนำไปใช้ในกิจการสาธารณะ) ตลอดจนเสริมให้เกิดการทำงานร่วมกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของการประชุม ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ เกื้อหนุนให้สมาชิกของกลุ่มได้มีการตรวจสอบถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินอยู่ตลอดเวลา (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 4) ทั้งนี้รวมถึงปัญหาจวนและจวนปิดข้าว นอกจากนี้ยังเสริมให้ ชาวบ้านเกิดความเข้าใจถึง"การปลดหนี้"ว่าการอยู่ภายใต้นายทุนทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบ (เบญญู นวลศรี, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537) จนกระทั่งสมาคมหยาดฝนได้ผลักดันให้เกิดการจัดกิจกรรม

* ระยะเวลาก่อตั้งมี 7 คน คือ นายสมหมาย หมาดทิ้ง, นายบุญ นวลศรี, นายอุเสิน หมื่นทองวารี, นายสะอาด บุตรมานะ, นายระหีม โดยลำดับ, นายยะแหม หมาดทิ้งและนายสนั่น หมุดหยี ซึ่ง ล้วนเป็นสมาชิกของกลุ่มแกนนำที่มีบทบาทในการพัฒนาร่วมกับสมาคมหยาดฝนมาตั้งแต่ปี พ.ศ.

"ป่าใช้สอยของหมู่บ้าน" บริเวณบ้านทุ่งแหลมไทร ในช่วงต้นปี พ.ศ.2532* กลุ่มน้ำมันบ้านแหลมมะขามจึงได้เข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าว เพราะมีฐานทางความคิด ตลอดจนได้ให้ความสนใจกับประเด็นเรื่อง "ป่า" มาโดยตลอดเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ผลจากการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มน้ำมันกลับพบว่า ได้รับความสนใจจากชาวบ้านอย่างกว้างขวาง เพราะทำให้ชาวบ้านได้มีโอกาสได้ใช้สอยป่าในบริเวณนี้ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่นิยมเป็นสมาชิกเพราะไม่ต้องการรับผิดชอบงาน (นายสนั่น หมุดห้วย, สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2537) ทำให้กระบวนการทำงานโดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมให้เกิดกิจกรรมด้านการพัฒนาภายในชุมชนหมู่บ้านจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มแกนนำ โดยมีชาวบ้านทั่วไปเป็นผู้รับผล (ประโยชน์) จากการทำงาน

ข. กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

การดำรงอยู่ของความรู้ที่ก่อกำเนิดจากความสับสนในเรื่องป่าใช้สอยชุมชน นับตั้งแต่ผู้นำชาวบ้านถูกลอบยิงเสียชีวิตในปี พ.ศ. 2529 ประกอบกับการตระหนักถึงคุณค่าของป่าชายเลนได้ส่งผลให้ชาวบ้านและนักพัฒนาหยิบยกประเด็นเรื่อง "ป่า" มาพูดคุยแลกเปลี่ยนเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขอีกครั้ง หลังจากที่รัฐบาลได้ออกนโยบายปิดป่าในช่วงต้นปี พ.ศ. 2532 โดยมีการทำงานในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับการประสานความร่วมมือระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้านบนเกาะทั้ง 3 แห่ง เพื่อเสนอข้อร้องเรียนต่อผู้ว่าราชการจังหวัดคือ นายฉันทปาน โดยมีนายสมเจตนา มุณีไผ่ นายเลขาการผู้ว่าราชการจังหวัดและนักวิชาการในท้องถิ่นเป็นผู้เสนอเรื่อง โดยในพร้อมกันนั้นสมาคมหยาดฝนก็จัดการประชุมเพื่อปรึกษาหารือระหว่างสมาคมหยาดฝน เจ้าหน้าที่ป่าไม้หน่วยจัดการป่าชายเลนสิเกา นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และชาวบ้านขึ้นในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2532 เพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์ป่าชายเลนใช้สอยของชุมชน โดยมีการพิจารณาในระดับของตัวบทกฎหมายซึ่งตามมติคณะรัฐมนตรี ประจำเดือนธันวาคม 2530 พบว่าป่าใช้สอยบ้านทุ่งแหลมไทรเป็นป่าชายเลนในเขตเศรษฐกิจ ก. ที่ควบคุมดูแลโดยกรมป่าไม้ ชุมชนไม่มีสิทธิดูแลจัดการ ทำให้มีการจัดสัมมนาเรื่อง "ปัญหาด้านนิเวศวิทยากับการพัฒนาชายฝั่งในภาคใต้"

ขึ้นในวันที่ 8 มีนาคม 2532 โดยมี ศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ วะสี, ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง ข้าราชการจากสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และชาวบ้านในพื้นที่ทำงานของสมาคมหยาดฝน ซึ่งผลของการสัมมนาได้อนุมัติให้สำนักงานป่าไม้ในจังหวัดตรัง จัดโครงการปลูกป่าชายเลนใช้สอยชุมชนขึ้นในพื้นที่บ้านทุ่งแหลมไทร จำนวน 587 ไร่ ในวันที่ 12 - 14 เมษายน 2532

ความสามารถในการเชิญผู้ว่าราชการจังหวัดเข้ามาในชุมชนหมู่บ้านที่ไม่เคยได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐเป็นผลสำเร็จ ได้ส่งผลให้การทำงานของสมาคมหยาดฝนได้รับการยอมรับจากชาวบ้านมากขึ้น ทั้งนี้เพราะกระบวนการดังกล่าวได้ขยายเป็นสิ่งตอกย้ำถึงความสามารถในการให้ความคุ้มครองปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจในบทบาทและความสามารถในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนได้เป็นอย่างดี

สำหรับการแสดงบทบาทของกลุ่มแกนนำชาวบ้านบ้านแหลมมะขามนั้น สามารถกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นตัวแทนของประชาชนผู้ยากไร้ในการเสนอข้อเรียกร้องต้องการต่อผู้ว่าราชการจังหวัด โดยประเด็นของข้อเรียกร้องต้องการล้วนรวบรวมมาจากความต้องการของประชาชนบนเกาะซึ่งนายสะอาด บุตรมานะ (สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2537) ได้เล่าไว้ดังนี้

...ที่กล้าเสนอต่อรัฐ เพราะเห็นว่าคนเราต้องรับความจริง และนายทวน (นายทวน หลีกภัย-ผู้วิจัย) ก็พูดเสมอว่าจะพัฒนา ทำให้เราเดิน มีการทำแผนที่แสดงถึงจุดความยากจนทั้ง 3 เกาะ...พร้อมความต้องการของชาวบ้าน 18 ประการคือ ต่อเติมมัสยิด, หาเงินบำรุงศาสนา, ทำถนนเชื่อมหมู่บ้าน, วางปะการังเทียม, อนุรักษ์หญ้าทะเล, อนุรักษ์ป่าชายเลน, ประปาหมู่บ้าน, กองทุนสร้างที่อ่านหนังสือพิมพ์, อาคารเอนกประสงค์, พัฒนาระบบน้ำ, ไฟฟ้า, ถนนระหว่างแผ่นดินใหญ่กับแหลม, แยกหมู่บ้านทั้ง 3 เป็นตำบลใหม่, หาเงินสอนศาสนา, เครื่องไฟมัสยิด, กลุ่มน้ำมัน, การเลี้ยงหอย เพื่อใช้เป็นเขตอนุรักษ์ ส่วนประการสุดท้ายนั้น ลืมแล้ว โดยส่วนตัวมองว่า ข้าราชการออกกฎหมายเพื่อประโยชน์ของตน แต่เราก็ต้องประสานให้ได้ประโยชน์จากเขา...

สำหรับวิธีการทำงานกับข้าราชการนั้น เกิดจากเราบ้าง หยาดฝนบ้าง เพราะโดยส่วนตัวแล้ว
เรารู้จักทางอำเภอ...นายประจวบ หมั่นชิว(สมาชิกสภาจังหวัด-ผู้วิชัย) เป็นเพื่อนกัน...

(สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2537)

การเป็นกลุ่มแกนนำที่ผ่านกระบวนการทางความคิด และมีบทบาทด้านการพัฒนา
อย่างต่อเนื่อง ทำให้มีความพร้อมในการรวบรวมข้อเรียกร้องต้องการ ตลอดจนสามารถโน้มนำให้ผู้ว่า
ราชการจังหวัด เห็นถึงความจำเป็นในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยหลังจากที่ได้จัดกิจกรรม
การปลูกป่าใช้สอยชุมชนที่บ้านทุ่งแหลมไทย ประมาณ 2 เดือน ก็มีคำสั่งจังหวัดครั้งที่ 1179/2532 ลง
วันที่ 2 มิถุนายน 2532 เรื่อง การพัฒนาหมู่บ้านชายทะเล ตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอสิเกา ที่ให้ความ
สำคัญกับการพัฒนาอาชีพ, การอนุรักษ์ป่าชายเลนและการอนุรักษ์สัตว์น้ำ เป็นต้น* เกิดขึ้น

ความสามารถในการผลักดันนโยบายในระดับจังหวัดที่มีเนื้อหาของการพัฒนาที่ครอบคลุม
กว้างขวาง ได้ส่งผลให้หมู่บ้านชายฝั่งทะเลทั้งหมด ได้รับการแทรกแซงจากหน่วยงานของรัฐในรูป
ของการพัฒนาอย่างกว้างขวาง และในกรณีของบ้านแหลมมะขามนั้น กลุ่มแกนนำชาวบ้านได้ปรับ
วิธีการทำงานมาสู่การเสนอข้อเรียกร้องต้องการสู่หน่วยงานของรัฐมากขึ้น เช่น การทำหนังสือ

* ยอด ศิริรัตน์ (ไม่ระบุปีพิมพ์) ได้กล่าวถึงรายละเอียดของคำสั่งจังหวัดครั้งที่ 1179/2532 ว่า
มีการแต่งตั้งคณะทำงานระดับจังหวัด เป็นผู้ดำเนินการ ประกอบด้วยป่าไม้จังหวัดตรัง (เป็นประธาน
คณะทำงาน), ประมงจังหวัดตรัง (รองประธาน), โยธาธิการจังหวัดตรัง, นายแพทย์สาธารณสุขจังหวัด
ตรัง, ผู้ช่วยหัวหน้าส่วนโยธาและองค์การบริหารส่วนจังหวัด เป็นกรรมการ โดยมีเร่งรัดพัฒนาชนบท
จังหวัดตรัง เป็นคณะทำงานและเลขานุการ ตลอดจนมีการแต่งตั้งคณะทำงานระดับอำเภอ รับผิดชอบ
ภารกิจจัดทำแผนพัฒนาอาชีพ, อนุรักษ์ป่าชายเลน, อนุรักษ์สัตว์น้ำ, จัดให้มีน้ำอุปโภคบริโภคที่
สะอาดเพียงพอ, จัดให้มีทางคมนาคมที่สะดวก และให้ประชาชนมีสุขภาพอนามัยที่ดี มีไฟฟ้าใช้ด้วย

เสนอต่อประมงอำเภอ เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการใช้สถานที่เพาะเลี้ยงหอยบริเวณอ่าวสิเกา ลงวันที่ 3 กันยายน 2532 (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 5) ทั้งนี้เพราะการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านในระยะนั้น ต้องเผชิญกับปัญหาการลดลงของปริมาณสัตว์น้ำ และถูกรบกวนการทำมาหากินทางทะเลจากเรืออวนลาก อวนรุน และมีการระเบิดปลาเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีรายได้ไม่พอเพียง ซึ่งการเลี้ยงหอยก็เป็นการเสริมอาชีพให้กับชาวบ้านอีกทางหนึ่ง และในขณะเดียวกันก็สามารถใช้พื้นที่การเพาะเลี้ยงเป็นเครื่องมือในการต่อต้านอวนรุนด้วย (นายบุญ นวลศรี, สัมภาษณ์, 27 พฤษภาคม 2537) นอกจากนี้ ยังมีการทำหนังสือเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเพื่อขอเงินสนับสนุนโครงการสอนศาสนา ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน 2532 และมีการทำหนังสือเสนอต่อประธานสภาตำบลเขาไม้แก้ว เพื่อขอแยกหมู่บ้านบนเกาะทั้ง 3 แห่ง (บ้านแหลมมะขาม บ้านท่อมแหลมไทร และบ้านบางคางควา) ออกเป็นตำบลใหม่ โดยได้อ้างถึงความเห็นชอบของผู้ว่าราชการจังหวัดที่ได้เสนอไว้เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2532 (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 6) เป็นต้น แต่เป็นที่น่าสนใจว่า กระบวนการดังกล่าวกลับไม่สามารถใช้อำนวยให้ชาวบ้านตระหนักถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความยากจน โครงสร้างของอำนาจในระดับท้องถิ่น และการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการนำเสนอของกลุ่มแกนนำชาวบ้านในการประชุมเครือข่ายผู้นำ อำเภอสิเกาถึงการดำรงอยู่ของชุมชนบ้านแหลมมะขามในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2533 ว่ายังคงเผชิญกับปัญหาการลดลงของทรัพยากรในทะเล ถูกรบกวนการทำมาหากินจากเรืออวนลาก อวนรุน และมีการระเบิดปลา ตลอดจนมีการเปลี่ยนอาชีพในกลุ่มของชาวบ้านไปสู่การขมิยรังนกนางแอ่นมากขึ้น (เอกสารบันทึกการประชุม, 14 กรกฎาคม 2533) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ล้วนบ่งชี้ถึงการดำรงอยู่ของโครงสร้างอำนาจดั้งเดิมของท้องถิ่น ที่รับซื้อและ/หรือ เป็นที่พึ่งพาของผู้คนที่ขมิยรังนกนางแอ่นได้เป็นอย่างดี

กลุ่มแกนนำภายในหมู่บ้านจึงเร่งระดมการรณรงค์ภายในหมู่บ้าน โดยอาศัยกิจกรรมของกลุ่มน้ำมัน การประชุมที่มีสัปดาห์วันศุกร์ และการจัดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งที่สำคัญได้แก่ กิจกรรมการปลูกป่าชายเลนบ้านแหลมมะขามในเนื้อที่ 80 ไร่ และกิจกรรมการอนุรักษ์เต่าทะเล เป็นต้น นอกจากนี้กลุ่มแกนนำยังใช้วิธีการเดินทางไปพูดคุยกับชาวบ้านในที่ต่าง ๆ ดังที่นายบุญ นวลศรี (สัมภาษณ์, 24 มิถุนายน 2537) ได้เล่าให้ฟังว่า

...วิธีการของผม ก็จะออกมาคุยกับชาวบ้านตอนเช้า พูดกับพวกที่ไม่ออกเลและพวกเมียๆ ของเขา...สายหน่อยก็เดินไปคุยกับพวกแกะงู...ตีสิบเอ็ดก็กลับไปพัก นอกจากนี้ก็จะมีการออกเลและพูดคุยกับพวกที่ออกเลด้วยกันถึงผลการทำงานว่าหากินดีขึ้นหรือไม่ อย่างไร มีการกระตุ้นให้คิดถึงรายจ่ายและผลที่ได้...

ความพยายามดังกล่าวได้ส่งผลให้ชาวบ้านมีความเข้าใจถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งได้อย่างเหมาะสม และเอื้ออำนวยต่อการฟื้นตัวของทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่มีการจัดกิจกรรมการอนุรักษ์เต่าทะเล เพราะเป็นกิจกรรมที่ได้รับความร่วมมือจากส่วนราชการและสื่อมวลชน ตลอดจนมีการประชาสัมพันธ์เพื่อชี้ถึงอันตรายของอวนรุน อวนลากที่มีผลต่อการทำลายชีวิตของเต่าทะเลและระบบนิเวศน์ชายฝั่ง ทำให้อวนรุนและอวนลากไม่สามารถเข้ามาประกอบกิจการในอ่าวสีเกาได้

จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการทำงานของกลุ่มแกนนำชาวบ้าน โดยอาศัยกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล การปรับตัวเพื่อเสริมให้เกิดการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐและชาวบ้านตลอดระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา สามารถเอื้ออำนวยให้เกิดองค์ประกอบประชาชนที่มีศักยภาพ ซึ่งการฟื้นฟูของทรัพยากรชายฝั่งซึ่งเป็นผลประโยชน์ร่วมของคนในชุมชน แต่ในระดับของการเสริมให้เกิดการเป็นอิสระจากโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และ/หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการทางความคิดที่เกี่ยวข้องกับการให้คุณค่าต่อทรัพยากรชายฝั่ง กลับไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จาก การที่ชาวบ้านบางส่วนยังคงมีความพึงพอใจต่อการประกอบอาชีพขโมยรังนกนางแอ่น หรือบางส่วนยังคงยินดีที่จะสร้างหนี้สินผูกพันกับนายทุนท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีการฟื้นตัวของกลุ่มโพงพาง บ้านแหลมมะขามในช่วงต้นปี พ.ศ. 2534 จนก่อให้เกิดความขัดแย้งและได้กลายเป็นที่มาของปัญหาการบริหารจัดการขององค์ประกอบประชาชนบ้านแหลมมะขามในปัจจุบัน (2528)

อนึ่ง ต่อกฎหมายของความขัดแย้งเรื่อง “โพงพาง” ในบ้านแหลมมะขามนั้น นางสาวนิ นวลศรี (สัมภาษณ์ 30 กันยายน 2537) ได้เล่ารายละเอียดของเหตุการณ์ไว้ดังนี้

...หยุดโพงพางหนึ่งปี บังสมัยกับบังเหายะก็ไปลงที่บางค้างคาว เพื่อหาเหยื่อให้ปลาในกระชัง แต่ไม่มีใครเชื่อว่าอะไร พอเขาไม่ว่าอะไร นายสมัน อยู่ตรงคลองปอ (แนวเขาระหว่างบ้านแหลมมะขามกับบางค้างคาว-ผู้วิจัย) ก็มาทำโพงพางบ้านเรา แต่ที่มกรรมกรหมู่บ้านไม่ให้ทำ... เกิดปากเสียงขึ้นและมีคนอื่น ๆ ทำตามอีก ประมงก็ลงมาประชุมแต่เขาก็ทำเฉย พวกที่เคยทำก็เริ่มจะทำอีก ประมงอำเภอจึงลงมาพินนายสมัน,บังเหายะและบังสมัย ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจ... มีการบ่นกันและเริ่มโวยวายอย่างจริงจังตอนน้ำเสีย...

ความพยายามแก้ไขปัญหาโดยอาศัยการเจรจาต่อรองและจบลงด้วยการให้เจ้าหน้าที่ ประมงอำเภอมาเป็นผู้ดำเนินการนั้น ได้ส่งผลให้เกิดความแตกร้างภายในชุมชน ซึ่งมีผลโดยตรงต่ออำนาจการยอมรับของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้าน และกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นจนกระทั่งปัจจุบัน

ช่วงที่ 4 (ระหว่างกลางปี พ.ศ.2534 - ปัจจุบัน) : ศักยภาพขององค์กรประชาชน

ในสภาวะที่อำนาจการยอมรับของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านเริ่มสั่นคลอน ประกอบกับกระบวนการทำงานของสมาคมหยาดฝนได้ปรับไปสู่การขยายพื้นที่ทำงาน โดยเน้นที่การกระตุ้นให้เกิดองค์กรประชาชนจากกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งด้วยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ สื่อมวลชน และเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้นำชาวบ้าน ทำให้บทบาทของนักพัฒนาภายในพื้นที่มีลักษณะเป็นการประสานงานระหว่างบ้านแหลมมะขามกับ หมู่บ้านที่ได้รับการเสริมให้เกิดการพัฒนาแห่งอื่น ๆ นอกจากนี้การเป็นหมู่บ้านที่ได้รับทุนอุดหนุนจากหน่วยงานของรัฐอย่างสม่ำเสมอและมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลในกลุ่มแกนนำ ทำให้กระบวนการทำงานขององค์กรประชาชนมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไป

กล่าวคือ ความสามารถในการผลักดันนโยบายในระดับจังหวัด* ได้ส่งผลให้บ้าน

*คือ คำสั่งจังหวัดตรังที่ 1179/2532
ไม้แก้ว อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง

เรื่องการพัฒนาหมู่บ้านชายทะเล ตำบลเขา

แหลมมะขามกลายเป็นพื้นที่เป้าหมายในการดำเนินการ ทั้งในส่วนที่เป็นนโยบายด้านการพัฒนาอาชีพ, การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งและด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้กลุ่มแกนนำในหมู่บ้านต้องทำหน้าที่เป็นผู้จัดการผลประโยชน์ที่ได้รับจากหน่วยงานของรัฐ ควบคู่ไปกับการเสนอข้อเรียกร้องในส่วนที่เป็นกรณีปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรสัตว์ทะเล ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นผลมาจากกระบวนการคิดร่วมกันของเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดตรัง ที่ได้รับการหนุนเสริมจากสมาคมหยาดฝน

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ในกิจกรรมการจัดสรรผลประโยชน์ในที่ชุมชนนั้น กลุ่มแกนนำในหมู่บ้านต้องเผชิญกับปัญหา"การกล่าวโทษ" ("ชดโรง" หรือ discredit) จากกลุ่มชาวบ้านที่ไม่พอใจการทำงานของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้าน ซึ่งประทุขึ้นเป็นประเด็นหลังเหตุการณ์น้ำเสีย (พฤษภาคม 2536, ดูรายละเอียดในภาคผนวก 7) เพราะกลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้รับค่าเสียหายที่โรงงานอุตสาหกรรมได้จ่ายชดเชยให้กับชาวบ้าน (ผู้ที่ได้รับค่าชดเชย คือพวกที่ทำกระชังเลี้ยงปลา-ผู้วิจัย) โดยนายสมหมาย หมายดี ผู้ใหญ่บ้านบ้านแหลมมะขาม ได้กล่าวว่า

...ผู้จัดการโรงงานเป็นอิสลาม แกพูดว่าใครโกหกจะถูกลงโทษ...ทำให้เราต้องให้ข้อมูลที่เป็นจริง (ข้อมูลที่ชาวบ้านได้รับความเสียหาย-ผู้วิจัย) ...คราวนี้ชาวบ้านที่ไม่ได้รับความเสียหาย เขาก็จะเอาด้วย ทำให้เกิดอคติว่า ตอนแรก(เหตุการณ์น้ำท่วม-ผู้วิจัย) ก็ไม่ให้ ตอนหลังก็ไม่ให้ ทำให้เกิดการแบ่งพวกขึ้น...

(สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537)

การโยงประเด็นปัญหาจากความไม่พอใจในการไม่ได้รับค่าชดเชยจากโรงงานอุตสาหกรรมไปสู่เรื่องการไม่ได้รับค่าชดเชยจากเหตุการณ์น้ำท่วมที่เกิดขึ้นในช่วงปลายปี พ.ศ. 2535 ทำให้ชาวบ้านเริ่มตั้งคำถามโดยโยงไปถึงเรื่องการจัดสรรประโยชน์เกี่ยวกับกระชังเลี้ยงปลาที่ทางจังหวัดได้จัดสรรให้ ได้แก่ เงินทุนเลี้ยงปลากระพง (2535) และเงินทุนเลี้ยงปลาเก๋า (2536) ดังที่นายดาโอด วาราช ใต้หิมามบ้านแหลมมะขามคนปัจจุบันได้เล่าว่า"...ปัญหามันอยู่ที่อิทธิพลสายผู้ใหญ่ เรื่องปลาในกระชังผู้ใหญ่ไปรับรู้มา เขาบอกชาวบ้านเหมือนกันแต่บอกเบา ๆ ทำให้ไม่มีใครมีคนรู้... พวกเขาเลยได้ทำกันเอง..."(สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2537)

เมื่อพิจารณาการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านอย่างเป็นทางการแล้ว สามารถกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ของความขัดแย้งเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขที่ดำรงอยู่อย่างซับซ้อน ที่สำคัญได้แก่ (1) กระบวนการพัฒนาเพื่อเสริมให้เกิดองค์กรชาวบ้านของกลุ่มแกนนำตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาไม่สามารถก่อให้เกิดความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างความยากจน, โครงสร้างอำนาจ และการใช้ทรัพยากรชายฝั่งแก่ชาวบ้านได้อย่างสมบูรณ์ ทำให้การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของชาวบ้านเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ระยะสั้น เช่น การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาที่ได้รับการหนุนเสริมจากสมาคมหยาดฝนในส่วนของกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพราะได้รับเงินอุดหนุนโดยไม่คิดดอกเบี้ยและสามารถผ่อนชำระโดยไม่กำหนดเงื่อนไขเวลา และกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ทั้งนี้เพราะชาวบ้านต่างตระหนักในเจตนารมณ์ของกิจกรรมดังกล่าวว่า เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาการบุกรุกน่านน้ำของพวกอวนรุนและอวนลาก ในขณะที่การรับทุนอุดหนุนการทำกระชังจากหน่วยงานของรัฐนั้น จำเป็นต้องผ่อนชำระตามเงื่อนไขเวลาและในอัตราที่กำหนด ซึ่งนายสมหมาย หมาดทิ้ง ผู้ใหญ่บ้านบ้านแหลมมะขาม ใช้เป็นเหตุผลในการอธิบายถึงสาเหตุที่สมาชิกกลุ่มกระชังส่วนใหญ่เป็นญาติของผู้ใหญ่ฯ ว่า เป็นเพราะชาวบ้านไม่ยอมได้-ไม่พอใจในเงื่อนไขการผ่อนชำระของทางราชการ ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านต้องพยายามหาคนมาเลี้ยง เพราะเกรงว่า จะไม่ได้ทุนอุดหนุนอีกในคราวต่อไป (นายสมหมาย หมาดทิ้ง, สัมภาษณ์, 26 พฤษภาคม 2537) ซึ่งเจ้าหน้าที่สาธารณสุขบ้านแหลมมะขาม ก็ได้ยืนยันในเหตุผลดังกล่าว (2) มีความเปลี่ยนแปลงในอุดมการณ์ของกลุ่มแกนนำจากการให้ความสำคัญกับกระบวนการทางความคิดไปสู่การให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการและผลประโยชน์อันพึงได้รับ ดังจะเห็นได้จากการทำกิจกรรมของกลุ่มน้ำมันที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากเป้าหมายเรื่องการพัฒนาคนและผลประโยชน์ของหมู่บ้านไปสู่การเน้นเฉพาะในส่วนของการปันผลกำไร (นายสนั่น หมูดีย์, สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2537) นอกจากนี้ การที่ผู้วิจัยได้มีส่วนร่วมในการประชุมกลุ่มน้ำมันบ้านแหลมมะขามเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม 2537 ยังพบว่า ไม่มีการนำประเด็นปัญหาความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในชุมชนขึ้นมาเป็นประเด็นในการพูดคุย เพื่อหาแนวทางแก้ไขร่วมกันแต่อย่างใด (3) มีการดำรงอยู่ของความขัดแย้งภายในชุมชนอยู่ก่อนหน้านี้ โดยในประการแรกคือกลุ่มโครงสร้างอำนาจดั้งเดิม (กลุ่มทุนท้องถิ่น) ยังคงมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้าน และในประการที่สองคือ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มโพงพางกับแกนนำชาวบ้านที่เกิดขึ้นในช่วงต้นปี พ.ศ.2534 จึงกล่าวได้ว่า การพัฒนา หมู่บ้านของกลุ่มแกนนำ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2534 เป็นต้นมา ต้องเผชิญกับ

ปัญหาด้านความชอบธรรมและ/หรือการยอมรับจากสมาชิกภายในชุมชนมาโดยตลอดและด้วยเหตุผลเดียวกันที่ทำให้สมาชิกในกลุ่มแกนนำบางส่วนเริ่มลาออก

สำหรับบทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งในกระบวนการพัฒนาขององค์กรประชาชนบ้านแหลมมะขามคือ การเป็นวิทยากรและ/หรือหมู่บ้านตัวอย่าง ซึ่งถือเป็นบทบาทที่มีความสำคัญต่อการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างในระดับประเทศ และก็เป็นบทบาทที่เอื้ออำนวยต่อการเสริมให้เกิดการยอมรับในศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นบทบาทที่ทำให้ผู้นำไม่มีเวลาที่จะแก้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน

2. บ้านบางค่างควา การเป็นชุมชนขยายที่เกิดจากการอพยพเข้ามาของชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างหลุมถ่านจากชุมชนใกล้เคียงและเพิ่งทำการแยกหมู่บ้านออกจากบ้านแหลมมะขามเมื่อปี พ.ศ. 2526 ทำให้การดำรงอยู่ของชุมชนแห่งนี้ต้องตั้งอยู่บนฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ, การเป็นหนี้สินแบบผูกขาดกับนักลงทุนจากภายนอก และมีความเชื่อมั่นศรัทธาต่อผู้มีอิทธิพล ทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอและจังหวัด รวมถึงนักการเมืองระดับท้องถิ่น ในขณะที่ความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ และ/หรือ การรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนา นั้น มีอยู่น้อยมาก

อย่างไรก็ตาม ในระดับของการเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนบ้านบางค่างควานั้น ชาวบ้านและนักพัฒนาได้มีการปรับตัวอย่างมีวิวัฒนาการ สามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วงดังนี้

ช่วงแรก (กลางปีพ.ศ.2528 - 2532) : ค้นหาแนวทางในการพัฒนา

การที่ประชาชนบ้านบางค่างควาร้อยละ 97 มีอาชีพรับจ้างหลุมถ่าน ซึ่งเป็นอาชีพที่มีรายได้ต่ำคือประมาณวันละ 20-30 บาทต่อวันต่อปริมาณไม้ประมาณ 1 ลำเรือ (ทำเส้น ทิชชู่ทอง, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2537) ทำให้ได้รับการแนะนำให้รู้จักกับสมาคมหยาดฝนและมีการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรมเครื่องมือทำการประมงขึ้น "...ตอนนั้นไปคุยที่แหลมมะขามเพราะที่บางค่างควาไม่มีเจ้าหน้าที่อยู่..."(นายผีต วราษ, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2527)

ประมาณกลางปี พ.ศ.2529 นายวิรัตน์ วัฒนกิจ เจ้าหน้าที่อาสาสมัครของมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อการพัฒนา ประจำสมาคมหยาดฝน* จึงได้เข้ามาประจำในบ้านบางค้างคาวและได้ทำการสานต่อโครงการพัฒนากลุ่มเครื่องมือทำการประมง ซึ่งนายวิรัตน์ ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

...ประเด็นเรื่องเครื่องเรือ มันเกิดขึ้นที่แหลมมะขาม เป็นความคิดของพี่อุ๊ด...พี่ไม่เห็นด้วย เพราะมันเป็นการพัฒนาเชิงสงเคราะห์มากกว่าเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน...มันทำให้ชาวบ้านเข้าใจครึ่งทาง...แต่ก็ยอมรับในเป้าหมายหลักอันหนึ่งคือมันทำให้ชาวบ้านมีเวลามานั่งคุยกับเรามากขึ้น...เป็นสื่ออีกตัวหนึ่งในการดึงชาวบ้านเข้ามาเพื่อความเข้าใจร่วมกัน...

พอพี่ลงไป มันมีการรวบรวมยอดทางความคิดอยู่แล้ว สิ่งที่พี่พยายามทำคือการตรวจสอบคนจน คัดได้ 12 คน โดยเอากรรมการมัธยมเป็นตัวตัดสินใจ แต่มันก็มีความเกี่ยวข้องกับเครือข่าย จากนั้นพี่ก็เลือกเอาคนที่ยากจนที่สุดเป็นหัวหน้ากลุ่มคือ สุนีต ทั้งนี้เพราะเป็นกลุ่มที่มักไม่ค่อยแสดงความคิดเห็น เพื่อนว่าอย่างไรก็เอาอย่างนั้น ทำให้ประโยชน์ตกอยู่กับคนกลุ่มเดียว พี่จึงให้บังเจียวไปลือบบี้สุนีต แต่ติดปัญหาตรงเรื่องความน่าเชื่อถือ อย่างไรก็ตาม เมื่อทำงานเขาก็ได้รับการยอมรับ เพราะกล้าพูดและกล้าตัดสินใจ...แต่ตอนนั้นคิดว่าใน 12 คน ถ้าเป็นคนจนหมดจะทำให้ไม่ได้รับการยอมรับ จึงดึงคนอื่นเข้ามาคือ บังเจียว, ฮาแพ้ว และเจ๊ะหะเข้ามา เพื่อช่วยทำงานและเพื่อเรียนรู้ว่าเขาเป็นคนอย่างไร โดยศึกษาผ่านกระบวนการกลุ่ม...(วิรัตน์ วัฒนกิจ, สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2537)

การเลือกกลุ่มเป้าหมายในการทำกิจกรรมโดยอาศัยการตรวจสอบของกรรมการมัธยม และการให้ความสำคัญกับการยกฐานะทางสังคมของกลุ่มคนที่ยากจนในชุมชนโดยอาศัยกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้ได้ส่งผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์และมีการแสดงปฏิกิริยาในลักษณะของการปฏิเสธจากชาวบ้านที่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกลุ่มกิจกรรมอย่างเด่นชัด ดังจะเห็นได้จากกิจกรรมชุดบ่อน้ำที่มีเฉพาะสมาชิกในกลุ่มเครื่องมือทำการประมงเท่านั้นที่ดำเนินการ

* เป็นเจ้าหน้าที่ที่สมาคมหยาดฝนได้ขอความร่วมมือไปยังมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม

อย่างไรก็ตามการที่กลุ่มเครื่องมือทำการประมงทำให้ชาวบ้านมีรายได้ดีขึ้น เพราะสามารถออกไปหากินได้ไกลขึ้น* ทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มเครื่องมือประมงอีกครั้งโดยยังคงให้ความสำคัญกับกลุ่มคนยากจนเป็นเป้าหมายหลัก ซึ่งโดยกระบวนการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีการเปลี่ยนอาชีพจากการรับจ้างหลุมถ่านไปสู่การทำประมงชายฝั่งมากขึ้น และในขณะเดียวกันก็ส่งผลให้กลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้รับทุนอุดหนุนจากสมาคมทำการวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกลุ่มผู้นำที่เป็นผู้จัดการหลุมถ่าน

นอกจากนี้ การจัดตั้งกลุ่มเลี้ยงปลาในกระชังที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่อมา ยังทำให้ผู้นำชาวบ้านบางส่วนปฏิเสธการเข้าร่วมในกลุ่มกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นด้วย ดังที่นายเส็น ทิพย์ทอง ได้เล่าถึงเหตุผลในการไม่เข้าร่วมในกิจกรรมของสมาคมหยาดฝนด้วยความรู้สึกไม่พอใจว่า

.....ตอนหยาดฝนลงทุนกลุ่มกระชัง.....ผมเป็นคนแรกที่ลงไปคุยเรื่องทำกระชังกับหยาดฝนที่แหลมมะขาม...เขาบอกให้เราวมกลุ่มกันให้ได้แล้วไปบอกเขา...พอหาคนได้ก็ไปบอก...ตอนหลังเขาไม่ให้เรา...แต่กลุ่มที่ผมรวมเขาได้..."(สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2537)

สำหรับกระบวนการทำงานของนักพัฒนาที่ประจำอยู่ในหมู่บ้านนั้น มีการใช้วิธีการที่หลากหลาย ที่สำคัญประการแรกคือการใช้กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็น "สื่อ" ให้เกิดกระบวนการทางความคิด โดยได้จัดให้มีการประชุมกลุ่มกิจกรรมเดือนละ 2-3 ครั้ง ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่าเป็นการ

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*โดยปกติชาวบ้านในบางค้ำงอาจจะหากินในเขตคลอง โดยใช้เครื่องมือพื้นบ้าน ได้แก่ เบ็ด, แหและแร้วปูดำ(หรือหยองตักปูดำโดยชาวบ้านจะวางดักปูบริเวณป่าชายเลน) ต่อมาเมื่อได้รับความช่วยเหลือจากสมาคม จึงเริ่มออกหากินบริเวณชายฝั่ง และมีการนำอวนประเภทต่าง ๆ (อวนปู, อวนกุ้ง, อวนปลาทราย) มาใช้ในการประกอบกิจการ

ประชุมกลุ่มกิจกรรมแต่ละกลุ่มแยกจากกัน และในการประชุมแต่ละครั้ง ได้มีการพูดคุยในประเด็น เรื่องการทำมาหากินและปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นหลัก*

สำหรับกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการประชุมกลุ่มที่สำคัญคือการปฏิบัติอวนรุน เพราะ เป็นประเด็นปัญหาของชาวบ้านที่ทำประมงด้วยเครื่องมือพื้นบ้าน โดยช่วงที่มีการทำกลุ่มเครื่องมือทำ การประมงใหม่ ๆ มีผู้ทำประมงด้วยอวนรุนเพียง 2-3 ลำ ซึ่งสมาชิกกลุ่มได้เข้าไปเจรจาโดยบอกว่า ถ้าหยุดอวนรุนจะทำให้สัตว์น้ำมีมากขึ้น ทำให้กลุ่มอวนรุนหยุดดำเนินการไป 2-3 เดือน ต่อมากลุ่ม อวนรุนจึงมีการดำเนินการอีก และได้รู้เอาไชของชาวบ้านจนได้รับความเสียหาย ทำให้มีการปรึกษาหารือกับผู้ใหญ่บ้านในช่วงต้นปี พ.ศ. 2530 คือ นายอุสน หมื่นทอง (เป็นผู้ที่เพิ่งได้รับการเลือกตั้ง เข้ามาเมื่อเดือนตุลาคมพ.ศ.2529 แทนนายหมาดเงิน หมื่นทองวารี ซึ่งได้เกษียณอายุลง) ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยนายอุสน ได้ให้สัมภาษณ์ (6 ตุลาคม 2537) ถึงสาเหตุการทำงานในช่วง นั้นว่า

...มีการประชุมในหมู่บ้าน...มีชาวบ้านเรียกร้องให้อวนรุนหยุดเพื่อให้ตัวเองหากินได้มากขึ้น ตอนนั้นมีคนเรียกร้องมากพอสมควร บังก็เห็นจริงเพราะเคยทอดแหมาก่อน ทุกฝ่ายจึงเห็น ควรหยุดอวนรุน...มีการให้อวนรุน 21 วันเพื่อเปลี่ยนอาชีพ...หลังจากนั้นก็มีการฝ่าฝืนรุนกัน ผมพยายามขอร้องให้เขาหยุด ทำอยู่หลายครั้งจึงไปปรึกษาประมง ประมงทำหนังสือมาให้ ติดประกาศเขาก็ไม่ฟัง เราจึงไปหาประมงอีก ประมงบอกว่าถ้ามีรุนอีกให้ไปบอกเขา เขาจะ มาช่วยจับ...พอเห็นว่าปรึกษาประมงไม่ได้เรื่องแล้ว ผมจึงหาตำรวจ นัดกันให้เขามาตอนตี 3 กลางคืน ตอนนั้นมีรุน 7-8 ลำ จับได้ 3 ลำ..เป็นเรือบ้านทุ่งซี้เหล็ก... ที่ประสานกับทางราชการ

* การสรุปว่าประเด็นการพูดคุยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำมาหากินและปัญหาที่เกิดขึ้นเป็น หลักนั้น ผู้วิจัยประเมินจากการสอบถามสมาชิกในกลุ่มกิจกรรมต่างๆว่า ในการประชุมมีการพูดคุยกัน ในประเด็นอะไรบ้าง ซึ่งคำตอบที่ได้รับล้วนเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเรื่องที่ชาวบ้านให้ความสำคัญเพราะเป็นเรื่องที่สามารถอยู่ในความทรงจำจนถึงปัจจุบัน

เพราะคิดเพียงว่าจะทำอย่างไรให้หยุดอวณรุ่น พอจับแล้วพวกอวณรุ่นก็วิ่งเต้นคนใหญ่ ๆ มาขอ
 ใ้แก้สิทธิ, สจ.ศรี แกบอกว่าคราวนี้ขอ แต่คราวหลังจะช่วยพูดให้ พอปล่อย ตอนหลังก็มารุ่น
 อีก ...ตอนหลังจึงรู้ว่าประมงมีเกี่ยวกับอวณรุ่น... พีจิต (นายวิรวาร วัฒนากิจ-ผู้วิจัย) ให้
 กำลังใจประจำมีการมาปรึกษา...ที่มงานตอนนั้นมีประมาณ 7-8 คน...คนบ้านเราช่วยคิดมากแต่
 ทำน้อย เพราะไม่กล้าแสดงออก...อิทธิพลมืดเยอะ...

เป็นที่น่าสังเกตว่า กระบวนการทำงานที่เกิดขึ้นล้วนแสดงให้เห็นอย่างมีนัยสำคัญถึงการ
 รับรู้ของกลุ่มกิจกรรม* ต่อโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มอวณรุ่น แต่สิ่งเหล่านี้
 กลับไม่สามารถนำไปสู่แนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นกระบวนการ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ
 กลุ่มผู้ทำอวณรุ่น ซึ่งมีประมาณ 10 ลำจากทุกกลุ่มตระกูล** (หรือประมาณร้อยละ 20 ของชาวบ้าน
 ทั้งหมด) ล้วนมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับนายทุนแพปลาและนักการเมืองท้องถิ่น , ได้รับการ
 สนับสนุนจากข้าราชการครูและผู้อาวุโสของตระกูลต่าง ๆ ตลอดจนมีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับพวก
 ที่มีอาชีพขโมยรังนกนางแอ่นเพราะเป็นพวกที่มีเรือที่มีกำลังแรงม้าสูงพอที่จะใช้ทำอวณรุ่นได้ ซึ่งกลุ่ม
 บุคคลดังกล่าวก็มีความกว้างขวางกับผู้อิทธิพลทั้งภายในและภายนอกชุมชน ประกอบกับฝ่ายตรง
 ข้ามที่พ่ายแพ้การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านในปี พ.ศ.2529 (ขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน)

* กลุ่มแกนนำที่มีบทบาทในการปฏิวัติอวณรุ่นได้แก่นายอุสน หมิ่นทองวารี (ผู้ใหญ่บ้าน),
 นายดำ เหล็กเกิดผล (โต๊ะอิหม่ามบ้านบางค่างดาว) , นายและบา หมดทั้ง, นายหมัด อำหมัด,
 นายผืด วาราช และผู้อาวุโสบางคน ในขณะที่มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งได้แก่ นายยะบา ขจัดภัย,
 นายตะเล็ม ัญญาศรี, นายกอดเดช อำหมัด และนายมะญู หมดทั้ง ไม่ได้ให้ความร่วมมือ

** ตัวอย่างของผู้ทำอวณรุ่นในระยะนั้น ได้แก่ นายเจ๊ะหะ ัญญาสี, นายประสิทธิ์ ัญญาสี,
 นายประสาธ ัญญาสี, นายมานิตย์ หมิ่นทอง, นายบัวนุ้ย ศรีชาย(แพปลาสนับสนุนวัดบูรเวต)
 นายดลละ จงรักษ์, นายสะหาด จงรักษ์, นายสันต์ ทิพย์ทอง, นายรอมาน แสงจำปา และ
 นายดลรอมาน ศรีชาย เป็นต้น

ได้สร้างเงื่อนไขของความขัดแย้งขึ้นในชุมชนหลายประการ (วัชร ทิพย์ทอง, สัมภาษณ์, 28 กรกฎาคม 2537) ที่สำคัญคือการให้ความร่วมมือกับครูในการจัดลูกสาวชาวบ้าน ซึ่งเป็นที่รับรู้ร่วมกันในชุมชน แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่สามารถเอาผิดได้โดยให้เหตุผลว่า "...บังทำอะไรไม่หมดเพราะเกรงใจหมาดเส๊ะ (นายหมาดเส๊ะ ศรีชาย * -ผู้วิจัย) อยู่...(เป็น) เหมือนกับพ่อ...เรื่องอยากทำก็ทำไม่ได้ เช่น เขาผู้ช่วยออก..." (อุสน หมื่นทอง, สัมภาษณ์, อ้างแล้ว) นอกจากนี้ในปีพ.ศ.2531 นายอุสน ยังต้องเผชิญกับปัญหาการทำลายความชอบธรรมในฐานะผู้นำชุมชน** จากผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านคนเดิมซึ่งได้รับการสนับสนุนจากผู้มีอิทธิพลในชุมชนใกล้เคียงที่ไม่พอใจการทำงานของสมาคมหยาดฝน จนต้องลาออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในช่วงต้นปี พ.ศ.2532 และได้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นใหม่ซึ่งหลายฝ่ายต่างเห็นชอบผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่มีบทบาทในการสร้างเงื่อนไขความขัดแย้งในชุมชนขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน

จากสภาพเงื่อนไขดังกล่าวทำให้กลุ่มกิจกรรมไม่สามารถแก้ปัญหาจนรุ่นได้ และในขณะเดียวกันกลุ่มกิจกรรมที่สมาคมหยาดฝนได้สนับสนุนก็เริ่มสั่นคลอน กล่าวคือมีการประชุมลดลงและไม่ชำระเงินที่สมาคมให้การสนับสนุนแก่กลุ่มกิจกรรม นอกจากนี้ยังมีสมาชิกในกลุ่มกิจกรรมเลี้ยงปลาในกระชังบางส่วน เริ่มทำประมงด้วย"โพงพาง" ซึ่งสมาชิกต่างทราบดีว่าเป็นเครื่องมือที่ผิดกฎหมาย โดยบางท่านได้ให้เหตุผลว่าต้องการเหยื่อเพื่อนำมาเลี้ยงปลาในกระชังและบางส่วนก็ให้เหตุผลว่าต้องการหาเงินเพื่อนำมาลงทุนทำสวน หลังจากที่ได้เรียนรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมทัศนศึกษาของสมาคมหยาดฝนระหว่างปี พ.ศ.2531-2532 (นายดลละ จงรักษ์, สัมภาษณ์, 20 สิงหาคม 2537) ซึ่งล้วนส่งผลให้กลุ่มกิจกรรมของสมาคมหยาดฝนถูกวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้น

* เป็นผู้อาวุโสของตระกูลที่ใหญ่ อดีตผู้จัดการหลุมถ่านบ้านแหลมมะขามซึ่งเป็นกิจการของอดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคประชาธิปัตย์

** เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นที่นายอุสน ได้พยายามหาทางช่วยเหลือลูกบ้านจากการจับกุมในคดีขโมยรังนกนางแอ่น แต่เกิดมีความสัมพันธ์ที่ผู้สาวกับภรรยาของผู้ต้องคดี ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ชาวบ้านไม่ยอมรับ เพราะผิดหลักศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน

จึงกล่าวได้ว่าการใช้กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็น "สื่อ" ในการเสริมให้เกิดกระบวนการทางความคิดนั้น สามารถเกื้อหนุนให้กลุ่มแกนนำของกิจกรรมเกิดการเรียนรู้ถึงโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น แต่ในระดับของการปฏิบัติก็ไม่สามารถแก้ไขได้ โดยส่วนหนึ่งเป็นผลจากอิทธิพลของโครงสร้างอำนาจในท้องถิ่นแต่อีกส่วนหนึ่งก็เป็นผลจากลักษณะโครงสร้างทางอำนาจภายในชุมชนที่ยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ประกอบกับความไม่ต่อเนื่องของกระบวนการทางความคิด (มีการประชุมลดลง) ทำให้กลุ่มกิจกรรมที่ก่อตัวขึ้นจากผู้มีฐานะยากจน ซึ่งแม้จะได้รับความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านและโต๊ะอิหม่ามแต่ก็ไม่สามารถกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาได้

สำหรับกระบวนการทำงานของนักพัฒนาในประการที่สองคือมีการใช้เวลาหลังพิธีละหมาดเพื่อปรึกษาหารือในส่วนที่เป็นสภาพปัญหาและแนวทางการพัฒนาหมู่บ้าน

ในขณะที่กระบวนการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเสริมให้เกิดกลุ่มกิจกรรมได้ส่งผลให้เกิดการเพิ่มปริมาณของสมาชิก ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของสมาคมหยาดฝน แต่ในขณะเดียวกันการเลือกปฏิบัติกับเฉพาะกลุ่มชาวบ้านที่ยากจน ประกอบกับมีกระบวนการของการรณรงค์เพื่อให้เกิดความขัดแย้งภายในชุมชน ทำให้การเสริมให้เกิดกระบวนการทางความคิดโดยอาศัยเงื่อนไขทางศาสนาไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนได้ ทั้งนี้เพราะทุกคนฟังแต่จะไม่แสดงความคิดเห็น หรือกรณีที่มีความขัดแย้ง ทุกฝ่ายต่างก็มีเหตุผลและไม่ยอมลงให้กัน (นายดำ เหล็กเกิดผล, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2537)

ด้วยสภาวะของความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ภายในชุมชนทำให้กระบวนการทำงานที่ให้ความสำคัญกับการประสานให้เกิดความเข้าใจร่วมกันระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ด้วยการพยายามเข้าใจชาวบ้านจากทุกกลุ่มอาชีพ พยายามทำตัวเป็นผู้ประสาน-ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งให้กับชาวบ้าน และสร้างการยอมรับระหว่างกันในกลุ่มของชาวบ้าน ตลอดจนระหว่างกลุ่มอายุต่างๆ ของนักพัฒนา (วิรวา วิวัฒนกิจ, สัมภาษณ์, 26 สิงหาคม 2537) สามารถลดกระแสของความขัดแย้งและ/หรือเกื้อหนุนให้เกิดการยอมรับในการทำงานของกลุ่มกิจกรรมได้บ้าง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการเข้าร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการทำถนนเชื่อมเกาะแหลมมะขาม กับเกาะบางคางควา เมื่อปี พ.ศ.2530

และการให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรมการปลูกป่าที่บ้านทุ่งแหลมไทร เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2532 เป็นต้น

สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่นักพัฒนาให้ความสำคัญและมีการทำกิจกรรมร่วมกันมากอีกกลุ่มหนึ่งคือกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้าน ซึ่งเกิดขึ้นบนฐานของความสัมพันธ์แบบเพื่อน ทั้งนี้เพราะเป็นกลุ่มที่มีวัยใกล้เคียงกันประการหนึ่ง ส่วนอีกประการหนึ่งเป็นเพราะกลุ่มเหล่านี้ไม่ค่อยเชื่อฟังผู้อาวุโส ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่สนใจงานพัฒนาเพราะไม่ได้ประโยชน์ (นายและบา หมาดทิง, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2537) ทำให้กระบวนการคิดและการทำกิจกรรมเป็นอิสระจากเงื่อนไขทางเครือญาติและอิทธิพล

ในประการที่สามคือ การใช้กิจกรรมทัศนศึกษาซึ่งเกื้อหนุนให้กลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วมในกิจกรรมเกิดกระบวนการทางความคิดที่สำคัญคือ การเปลี่ยนอาชีพไปสู่การทำสวนยางพารา และการทำเกษตรผสมผสาน โดยนายวิราวี วัฒนกิจได้กระตุ้นให้เกิดการจัดตั้งกลุ่มชาวบ้านที่ทำสวนยาง ด้วยการเชิญเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาเปิดการฝึกอบรมทำสวนยางตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2529 ขณะนั้นมีชาวบ้านเข้าร่วมประมาณ 30 คน แต่กระบวนการดังกล่าวกลับไม่สามารถนำไปสู่กระบวนการทางความคิด(นายดำ เหล็กเกิดผล, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2537) และ/หรือ กลุ่มกิจกรรม แต่กลับพบว่าได้ส่งผลให้ชาวบ้านทำการเปลี่ยนอาชีพและมีวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ในระยะต่อมา

ผลจากการทำงานของนักพัฒนาที่ปรากฏในปี พ.ศ.2532 จึงมีการดำรงอยู่ของกลุ่มทางสังคมที่สำคัญ 2 กลุ่มคือ กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคม และกลุ่มเยาวชน โดยได้รับความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้านและผู้นำทางศาสนาในการทำกิจกรรมที่เป็นผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน เช่น การปฏิบัติอวนรุนและการทำถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านบนเกาะ เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาอย่างเป็นองค์รวมแล้วสามารถสรุปได้ดังนี้

1. กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นไม่สามารถเสริมเกิดกระบวนการทางความคิดทั้งใน ส่วนที่เป็นเรื่องของสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขทั้งนี้รวมถึงกิจกรรมการปฏิวัติอวนรุน ซึ่งเป็น ประเด็นปัญหาที่ชาวบ้านเป็นผู้เสนอขึ้น เพราะในระดับของการแก้ไขปัญหายังคงใช้แนวทางที่ว่าๆ ไป คือการตรวจจับ และเมื่อเผชิญกับสภาพปัญหาเชิงโครงสร้างก็ไม่ปรากฏว่ามีกระบวนการทางความคิดเพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขแต่อย่างใด

2. กระบวนการทำงานของกลุ่มกิจกรรมที่เกิดขึ้น มีลักษณะที่แยกตัวจากบริบทของชุมชน กล่าวคือ สมาชิกในกลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ (รวมถึงกลุ่มแกนนำในการปฏิวัติอวนรุน) ไม่มีการสร้างกิจกรรม และ/หรือทำให้ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน โดยปล่อยให้กระบวนการดังกล่าวเป็นหน้าที่ของนักพัฒนาทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะสมาชิกในกลุ่มกิจกรรมยังคงให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนตัว, การขาดความเข้าใจและ/หรือตระหนักในสภาพปัญหาของชุมชน และความเป็นพรรคพวก-เครือญาติ ทำให้ไม่สามารถพูดจากันได้ ตัวอย่างเช่น กลุ่มผู้ทำอวนรุน ส่วนใหญ่ก็เป็นกลุ่มคนในเครือญาติเดียวกัน ทำให้การต่อต้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก

3. ไม่สามารถหาแนวทางในการพัฒนาที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ได้ของชุมชนอย่างชัดเจน แม้ว่าสมาคมหยาดฝนได้เสนอทางเลือกแก่ชุมชนทั้งในส่วนที่เป็นการทำประมงชายฝั่งและการทำสวนยางขนาดเล็ก แต่กิจกรรมเหล่านี้ก็ไม่ถูกพัฒนาไปสู่การเพิ่มศักยภาพในการพึ่งพาตนเองได้

ช่วงที่สอง (กลางปีพ.ศ.2532-2534) : ตามกระแส

การลาออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านของนายอุสน หมื่นทองวารีในช่วงต้นปี พ.ศ.2532 ได้ส่งผลให้กระบวนการทำงานพัฒนาในบ้านบางค้างคามมีการปรับตัว โดยนักพัฒนาได้สร้างความสัมพันธ์กับผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ ในรูปของการเชิญเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของทางสมาคม ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ในขณะที่กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในหมู่บ้านเริ่มลดบทบาทลง รวมถึงกลุ่มแกนนำที่มีบทบาทในการปฏิวัติอวนรุนด้วย

การเข้ารับตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านของนายคะเต็ม รัญวาสี ได้ส่งผลให้กลุ่มที่ทำอาวณรุณ เริ่มกลับมาทำอาวณรุณอีกครั้งในขณะที่เดียวกับที่มีการขยายตัวของกลุ่ม "ดาวะห์" ซึ่งนำโดยนายดำ เหล็กเกิดผล ทำให้การดำรงอยู่ของชุมชนมีลักษณะแบ่งเป็น 2 ชั่วอย่างเด่นชัด ทั้งนี้รวมถึงกลุ่ม แกนนำในหมู่บ้าน โดยนายอุสน หมิ่นทอง, นายดลละ จงรักษ์, นายและบา หมาดทิ้ง และสมาชิก ในกลุ่มเยาวชนอีกหลายคนได้เข้าร่วมกับฝ่ายดาวะห์ ในขณะที่นายบุญภพ ภักดียอง นายหมีด หมาดทิ้งและนายผืด วาราช ยังคงมีบทบาทเป็นผู้นำตามธรรมชาติและได้เข้าร่วมในกิจกรรมของ สมาคมหยาดฝนอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสนใจว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในงานพัฒนาในช่วงนี้ยังคง มีลักษณะเป็นการทำงานตามกระแสของสมาคมหยาดฝนในรูปของการส่งตัวแทนไปร่วมประชุมและ/ หรือร่วมกิจกรรมของสมาคมหยาดฝนโดยตลอด แต่สิ่งเหล่านั้นกลับไม่มีผลต่อการพัฒนาภายใน หมู่บ้านหรืออย่างน้อยที่สุดก็ไม่สามารถเสริมให้เกิดกลุ่มแกนนำในการพัฒนาอย่างเด่นชัด ทั้งนี้ เพราะติดปัญหาเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน ประกอบกับอาสาสมัครของสมาคม หยาดฝนคนใหม่ที่เข้าไปทำงานในหมู่บ้านได้เข้าไปอยู่กับครอบครัวของผู้นำกลุ่มดาวะห์ ซึ่งมีความ ขัดแย้งกับผู้ใหญ่บ้าน โดยทั้งสองฝ่ายต่างมีการนำจุดบกพร่องมากล่าวโทษซึ่งกันและกัน อันส่งผล

*นายสะมะแอเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาในหมู่บ้าน ได้เล่าว่า "ดาวะห์" เป็นการปฏิบัติกิจ ทางศาสนาอย่างหนึ่ง ซึ่งโดยหลักการแล้วเป็นสิ่งที่ดีเมื่อมีการทำอย่างสมบูรณ์แบบคือจะออกดาวะห์ เมื่อมีความพร้อม ลูกเมียต้องอยู่ดีกินดี แต่ที่บางค้ำควาเป็นพวกที่ได้รับความอับอายจากลัทธิคูโมเน่ ซึ่งแพร่มาจากมาเลเซียผ่านปัตตานีเมื่อปี พ.ศ.2527 พวกนี้เชื่อว่าศาสนาต้องนำการเมืองเป็นกลุ่ม ดาวะห์ที่ไม่ได้สังกัดสำนักจุฬาราชมนตรี (สัมภาษณ์ 5 สิงหาคม 2537) นอกจากนี้ นางมาเยาะ ศรีชาย (ครูสอนศาสนาให้กับเด็กฯ)ยังอธิบายด้วยว่ากลุ่มดาวะห์เป็นพวกที่ให้ความสำคัญกับวิธี ปฏิบัติมากกว่าแก่นของศาสนา ส่วนใหญ่พวกดาวะห์มักไม่ค่อยมีความรู้ การเข้ากลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้กัน จึงมีลักษณะเป็นองค์ความรู้ที่ถูกตีความแล้วและมีการฝึกพูดเพื่อการเผยแพร่ด้วย (สัมภาษณ์ 4 สิงหาคม 2537)

ให้กระแสของความขัดแย้งภายในชุมชนขยายมากขึ้น และในขณะเดียวกันก็ส่งผลให้นักพัฒนาตกอยู่ในวงจรของความขัดแย้ง* ด้วย

นอกจากนี้ ยังมีความน่าสนใจด้วยว่าในขณะที่กระแสการอนุรักษ์อ่าวสิเกากำลังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐและสื่อมวลชน (พ.ศ.2533) นั้นบ้านบางค้างคาวกลับเป็นชุมชนที่ไม่เคยมีนักข่าวเข้ามาทำข่าวในพื้นที่ แต่ด้วยเหตุที่ผู้ใหญ่บ้าน, ผู้นำธรรมชาติและชาวบ้านบางส่วนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมนอกพื้นที่ ก็มีผลให้บ้านบางค้างคาวกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระแสอนุรักษ์ฯ ในลักษณะของการถูกนับรวมเป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ทั่วๆ ที่ในระดับหมู่บ้านไม่มีองค์กรประชาชนที่ทำงานอนุรักษ์อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนเริ่มกลับมาทำประมงด้วยเครื่องมืออวนรุนด้วย

ช่วงที่สาม (กลางปีพ.ศ.2534-ปัจจุบัน) : ศักยภาพของชุมชน

ในขณะที่กระบวนการพัฒนาของสมาคมหยาดฝนสามารถเสริมให้เกิดกลุ่มกิจกรรมที่มีบทบาทในการประสานงานกับสมาคมได้อย่างต่อเนื่องนั้น ความเสื่อมเสียอันเนื่องมาจากการยุบหายของผู้ใหญ่บ้านในช่วงปลายปี พ.ศ.2533 และกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ระดับการก่อสร้าง

*ในช่วงปลายปี พ.ศ.2533 อาสาสมัครของสมาคมหยาดฝนคนที่ 3 ได้เข้าไปประจำในพื้นที่บ้านบางค้างคาว โดยได้พักอาศัยในครอบครัวของผู้นำกลุ่มดาวะห์ ซึ่งขณะนั้นได้ออกรณรงค์ศาสนานอกหมู่บ้านต่างจังหวัดเป็นเวลาหลายวัน ทำให้ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ขัดแย้งกับผู้นำศาสนาและต้องการกำจัดสมาคมหยาดฝนออกไปนอกพื้นที่เริ่มยุบหายเมื่อภรรยาของผู้นำศาสนาได้เข้าเมืองพร้อมอาสาสมัครแล้วเกิดไม่กลับเข้าหมู่บ้านในวันเดียวกันนั้น โดยกล่าวหาว่ามีการกระทำอันที่ชั่วช้าเกิดขึ้นจนเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทระหว่างสามีและภรรยา ที่สุดอาสาสมัครของสมาคมหยาดฝนจึงได้พิจารณาตนเอง ด้วยการออกไปจากชุมชนและจากสมาคมหยาดฝนในที่สุด

ถนนสายกะลาเส-บ้านแหลมไทร ที่เชื่อมหมู่บ้านบนเกาะกับพื้นที่บนฝั่ง* ว่าเป็นฝีมือของสมาคมหยาดฝนก็เกิดขึ้นประกอบกับในระยะนั้นสมาคมหยาดฝนได้ขยายพื้นที่การทำงานไปยังหมู่บ้านชาวประมงในเขตอำเภอกันตัง โดยได้ให้นักพัฒนาและอาสาสมัครของสมาคมหยาดฝน จำนวน 2 ท่านเป็นผู้ประสานงานหมู่บ้านชาวประมงบริเวณอ่าวสิเกาทั้งหมดซึ่งล้วนส่งผลให้ระดับของการกระตุ้น และ/หรือหนุนเสริมให้เกิดการพัฒนาจากสมาคมหยาดฝนมีน้อยลง

แต่ในขณะที่เดียวกันบ้านบางค้างคาวก็ได้รับโครงการพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐ ที่สำคัญได้แก่โครงการสร้างและซ่อมแซมถนนภายในหมู่บ้านและโครงการสร้างถังเก็บน้ำฝนอีก 2 โครงการ โดยให้องค์กรประชาชนที่เป็นทางการภายในหมู่บ้านเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งในระยะนั้นได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คือ นายตะเส็ม รัญวาสี และทีมผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีก 4 ท่านคือ นายยะบา ขจัดภัย นายเสรี ต้นวิชา, นายมานิตย์ ภักดีย่อง และนายมะนาบ ทิพย์ทอง ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว ผู้ใหญ่บ้านกลับพยายามเก็บโครงการต่าง ๆ ไว้ดำเนินการเอง ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจและเกิดการ

*โครงการสร้างถนนสายกะลาเส-แหลมไทรเป็นโครงการของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท จังหวัดตรัง ที่เกิดขึ้นจากข้อเสนอของชาวบ้านต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเมื่อครั้งที่มีการจัดกิจกรรมปลูกป่าชายเลนใช้สอยชุมชนที่บ้านทุ่งแหลมไทร ในเดือนเมษายน พ.ศ.2532 และผู้ว่าราชการจังหวัดได้มีคำสั่งจังหวัดตรังที่ 1179/2532 ลงวันที่ 2 มิถุนายน 2532 เรื่องการพัฒนาหมู่บ้านชายทะเลตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอสิเกา โดยได้ตั้งคณะกรรมการทำงานระดับจังหวัดและคณะทำงานระดับอำเภอขึ้นทำหน้าที่ในการจัดทำแผนพัฒนา ซึ่งรวมถึงการจัดให้มีทางคมนาคมที่สะดวก อันเป็นที่มาของโครงการสร้างถนนสายดังกล่าว แต่ด้วยเหตุที่โครงการดังกล่าวต้องทำการก่อสร้างผ่านพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทต้องเสนอเรื่องต่อสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเพื่อพิจารณา โดยมีหนังสือที่ วพ 0504/247 อนุมัติการสร้างถนนผ่านเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าคลองกะลาเสและป่าคลองไม้ตาย อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง ออกโดยสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติถึงผู้ว่าราชการจังหวัด ลงวันที่ 14 มกราคม 2534 แต่ก็ถูกยับยั้งโดยคณะกรรมการพัฒนาป่าชายเลนแห่งชาติ

วิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการทำถนนภายในหมู่บ้านซึ่งผู้ใหญ่จะให้คนนอกซึ่งเป็นพวกพ้องของตนเข้ามาทำ แต่ที่มผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่ได้รับรู้โครงการดังกล่าวต่างคัดค้านเพราะเห็นว่าควรจ้างชาวบ้านเข้ามาทำเพื่อเป็นการเพิ่มรายได้และทำให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วม ผลที่สุดเมื่อชาวบ้านรับรู้ว่าโครงการดังกล่าวมีงบประมาณอยู่จึงไม่ยอมให้ความร่วมมือในการทำงาน (นายมานิตย์ ภักดิ์ย่อง และ นายมะนาว ทิพย์ทอง, สัมภาษณ์, 2 สิงหาคม 2537) ซึ่งถือได้ว่าเป็นการทำลายกระบวนการพัฒนาที่กำลังเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการพัฒนาบนฐานการมีส่วนร่วมของคนของชุมชน จากการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนของผู้ใหญ่บ้านอย่างมีนัยสำคัญ

การดำรงอยู่ของหมู่บ้านในบริบทที่องค์กรประชาชนที่เป็นทางการไม่มีประสิทธิภาพในการทำงานพัฒนาและในขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการสนับสนุนกลุ่มอวนภายในหมู่บ้าน นอกจากนี้สมาชิกของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านที่มีการติดต่อกับสมาคมหยาดฝนอยู่ตลอดเวลา ยังไม่ยอมรับต่อสภาพปัญหา (คือมีการทำอวนรุน) ภายในชุมชน (นายนิค อ่ำหมัด, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2537) ทำให้ความพยายามในการแก้ปัญหาอวนรุนเริ่มลดความสำคัญลง โดยส่วนหนึ่งเป็นเพราะการปรับตัวของชาวบ้าน กล่าวคือ ในขณะที่วิถีการผลิตของชุมชนได้ปรับมาสู่การทำสวนยางขนาดเล็กควบคู่กับการทำประมงชายฝั่ง ซึ่งประกอบด้วยชาวประมงที่ใช้เครื่องมือขนาดเล็ก เช่น เบ็ด ไซตักปลาเก่า และแร้วตักปูดำบริเวณป่าชายเลน, กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชังและกลุ่มอวนรุนนั้น ผู้ทำอวนรุนได้สร้างกระบวนการจัดสรรผลประโยชน์ด้วยการให้ลูกปลาเล็กๆ แก่ผู้เลี้ยงปลาในกระชัง, มีการแบ่งกุ้งปลาแก่ชาวบ้าน ตลอดจนมีการแบ่งพื้นที่การทำกินในเขตคลองเพื่อป้องกันความเสียหายต่อเครื่องมือประมงอันอาจเกิดขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนส่งผลให้ชาวบ้านที่หากินทางทะเลได้น้อยลงไม่รู้สึกเดือดร้อน ประกอบกับมีรายได้ส่วนหนึ่งจากการทำสวนยางอยู่แล้ว (นายผืด และนางสาวนุ้ย วาราช, สัมภาษณ์, 6 สิงหาคม 2537) ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางสภาพของความขัดแย้งภายในชุมชน

สำหรับประเด็นที่มีความสำคัญและมีความเกี่ยวข้องกับองค์กรประชาชนและศักยภาพในการจัดการของชาวบ้านในช่วงนี้คือ การแก้ปัญหากรณีโรงงานน้ำมันปาล์มปล่อยน้ำเสียลงสู่คลองกะลาเส ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2536 (ดูรายละเอียดในภาคผนวก 7)

โดยนายท่าเส้น ทิพย์ทอง (สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2537) ได้เล่าถึงความเป็นมาและการจัดการภายในชุมชน ในช่วงนั้นว่า

...ผมสังเกตเห็นปลาตาย กุ้งตาย ปูตาย จึงวิ่งเรือขึ้นไปดู..มันจริง น้ำเหม็น กลับมาจึงไปแจ้งผู้ใหญ่ บอกให้แกไปแจ้งอำเภอ แกบอกแกแจ้งแล้ว...รอ 7 วันไม่มีใครลงมา...ฝ่ายลูกชายบอกว่าปัญหาน้ำเสียมันเป็นเรื่องอนุรักษ์ ก็ต้องหยาดฝน...ถ้าแจ้งนายก็ไม่ได้แล้วเพราะนายมันอุดหมด...ผมจึงให้ลูกสาวเขียนจดหมายไปให้หยาดฝน รุ่งเช้า ติง(นายประเกียรติ ขุนพล, นักพัฒนาจากสมาคมหยาดฝน-ผู้วิจัย)มาถ่ายรูป...ชาวบ้านให้ความร่วมมือดีในช่วงนั้น...ความขัดแย้งมันเกิดตอนแบ่งผลประโยชน์ โดยตอนแรกผมแจ้งกับโรงงานว่าชาวบ้านเราตกปูและจมน้ำ ร้อยละ 90 โดยจะจ่ายค่าชดเชยให้ครัวละ 2,000 บาท...ทางโรงงานนัดว่าวันอังคารจะเอาเบี้ยมาให้ ผมไปบอกชาวบ้านว่าเขาเอาเบี้ยมาให้โรงเรียน ชาวบ้านบางคนไม่รู้เรื่องผมจึงบอกว่าเป็นเรื่องน้ำเสียนี้แหละ...ขณะที่บอกชาวบ้าน ผมยังไม่มั่นใจว่าโรงงานจะเข้ามาจ่ายจริง แล้ววันนัดเขาก็มาจริง ๆ ตอนนั้นผู้ใหญ่ทำผิดพลาด โดยผู้ใหญ่ทำรายชื่อเสนอไป 80 กว่าชื่อ...พอเขามาจ่ายเบี้ย ผมจึงคิดว่าน่าจะจ่ายทุกครัว พอมีปัญหา ผู้ใหญ่ฯจึงขอร้องกับทางโรงงานให้เปลี่ยนวิธีการจ่ายเงิน...ตอนหลังโรงงานเสนอให้ตั้งกรรมการอย่างน้อย 3 คน ชาวบ้านเสนอชื่อ นายสัน ทิพย์ทอง, นายสุนทร(อดีตสมาชิกกลุ่มเยาวชน-ผู้วิจัย) และ นายอุสน ศรีชาย ตกลงกันว่าจ่ายทุกครัว

...การเกิดปัญหาในช่วงแรกคือเรื่องวิธีการแบ่งเงิน เป็นการจัดการในกลุ่มผู้นำ จริง ๆ แล้วผู้ใหญ่ทำผิดพลาดเพราะไม่มีการดึงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา ผลคือชาวบ้านบางคนโวยว่า ครัวที่ไม่มีคนอยู่ก็จะเอาเงิน...บางคนว่าผมได้เบี้ยมากกว่าคนอื่น ๆ ...ชาวบ้านที่นี่จะเอาทุกอย่าง...ผมคิดว่าถ้าผมไม่ลุกขึ้นมาทำคนอื่นก็ไม่ทำเพราะเขาเห็นว่าโรงงานมันใหญ่เดี่ยวเขาฆ่าตาย...

การคิดถึงสมาคมหยาดฝนในฐานะที่เป็นองค์กรด้านการอนุรักษ์ฯ และเกิดการประสานงานเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาได้แสดงถึงการยอมรับในศักยภาพและแนวทางการทำงานที่ให้

ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนของสมาคมหยาดฝนหลังจากที่นายทำเส้นทิพย์ทองได้กันตัวเองออกจากกระบวนการพัฒนานับตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 และในขณะเดียวกัน ความสามารถในการจัดสรรผลประโยชน์ให้กับกลุ่มคนที่มองเฉพาะผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลักของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านยังสะท้อนถึงศักยภาพของท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วย

นับตั้งแต่เหตุการณ์น้ำเสียเป็นต้นมา กลุ่มผู้นำซึ่งเคยมีบทบาทในกิจกรรมต่าง ๆ จึงเริ่มรวมตัวเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนอีกครั้ง โดยในขณะที่ยุวิชัยได้เก็บข้อมูลในหมู่บ้านได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์, เริ่มมีการพูดถึงการอนุรักษ์ป่าชายเลนในเขตบ้านบางค้างคาว และการเลี้ยงปูดำด้วย ตลอดจนมีการพูดถึงการเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมต่อกระแสบริโภคนิยมของกลุ่มดาวะห์

กล่าวโดยสรุป กระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในบ้านบางค้างคาวตลอดระยะเวลาเกือบ 10 ปีที่ผ่านมา ล้วนเป็นการทำงานที่ได้รับการกระตุ้นจากสมาคมหยาดฝน ในขณะที่มีกิจกรรมที่เกิดจากการเสนอของชาวบ้านอย่างเด่นชัดเพียง 2 ประเภทคือ การปฏิบัติอวนรุน และกรณีน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม

สำหรับการใช้กลุ่มกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคมเป็น "สื่อ" ในการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการทางความคิดนั้น ไม่สามารถกระทำได้อย่างต่อเนื่อง เพราะมีการเปลี่ยนแปลงในระดับของผู้นำที่เป็นทางการ, การขาดช่วงของนักพัฒนาที่เข้ามาดำเนินกิจกรรมในหมู่บ้านและลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนที่มีความเกี่ยวพันกับโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นอย่างซับซ้อน ตลอดจนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้าน ทำให้การประชุมกลุ่มเพื่อกระตุ้นกระบวนการทางความคิดไม่สามารถเกิดขึ้นได้

3. บ้านหัวหิน การเป็นชุมชนขนาดเล็ก และมีโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างไม่ซับซ้อนล้วนส่งผลให้การดำรงอยู่ของคนในชุมชนเป็นไปอย่างอิสระ โดยขณะที่สมาคมหยาดฝนได้เข้าไปเริ่มงานตามโครงการเสริมพัฒนาชนบทอำเภอสีเกาในกลางปี พ.ศ.2528 นั้น บ้าน

หัวหิน ยังคงสังกัดหน่วยการปกครองเดียวกับบ้านโต๊ะบัน* ซึ่งในส่วนของบ้านหัวหินมีจำนวนประชากรประมาณ 40 ครัวเรือน ประกอบด้วยกลุ่มตระกูลจำนวน 4 กลุ่ม ประชาชนทั้งหมดมีอาชีพทำนา, ทำสวนและรับจ้างฟันไม้ส่งหลุมถ่านในยามที่ว่างจากการทำงานประจำ นอกจากนี้ยังเริ่มมีการทำประมงด้วยเครื่องมือพื้นบ้านมากขึ้นด้วย

กระบวนการพัฒนาและการเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนบ้านหัวหินของสมาคมหยาดฝนจึงเริ่มต้นขึ้นจากฐานของชุมชนที่มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจซึ่งสามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก (กลางปี พ.ศ.2528-2531) : เปิดพื้นที่โครงการ

การเริ่มงานของสมาคมหยาดฝนด้วยการส่งนักพัฒนาที่เป็นลูกหลานของคนในท้องถิ่นลงไปในพื้นที่ ได้ส่งผลให้กลุ่มอาวุโสภายในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกับนักพัฒนาเข้ามาดำเนินกิจกรรม โดยในระยะแรกได้ปรึกษาและตกลงร่วมกันว่าจะทำห้องน้ำซึ่งได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านในการทำงานเป็นอย่างดี แต่กิจกรรมเหล่านี้ก็ไม่สามารถสร้างให้เกิดกลุ่มคนที่มีบทบาทในการทำงานได้ ซึ่งนายเพ็ง ธิภา ได้เล่าว่า "...เวลาดัง(นางเพลินใจ ชาญเสนาะ-ผู้วิจัย) มาคุย ก็มักบอกว่า ด้วงมีธุระ พูดเรื่องการพัฒนาหมู่บ้าน..."(สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2537)

ขณะที่ทำการเก็บข้อมูลนั้น บ้านหัวหินและโต๊ะบันได้แบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่แยกจากกัน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านจากโต๊ะบันมีความไม่พอใจผู้ใหญ่บ้านที่ไม่สนใจงานด้านการพัฒนา โดยได้รับการอนุมัติให้แบ่งส่วนการปกครองเมื่อปีพ.ศ.2534

*บ้านโต๊ะบันเป็นชุมชนมุสลิมที่อพยพมาจากป็นัง,ลังกาวิ เมื่อประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา ในขณะที่บริเวณที่เป็นที่ตั้งของบ้านหัวหินในปัจจุบัน มีชาวไทยพุทธเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ประปราย ต่อมาคณะลิเกป่าและแรงงานรับจ้างหลุมถ่านจึงอพยพเข้ามา

การที่นักพัฒนาเป็นคนในท้องถิ่นและมีความคุ้นเคยกับชุมชนมาตั้งแต่เป็นนักศึกษา เพราะเคยมาออกค่ายอาสาพัฒนาชนบทและได้สร้างโรงเรียนบ้านหัวหิน ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ เคารพเชื่อฟัง แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็มีความเคารพเชื่อฟังอดีตครูใหญ่โรงเรียนบ้านหัวหิน (ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ.2515-2529) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่นด้วยการดำรงอยู่ของหมู่บ้านในช่วงนั้นจึงไม่เกิดภาพของการรวมตัวอย่างชัดเจน แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนตัว นักพัฒนาของสมาคมหยาดฝนในปีต่อมาก็ตาม

ช่วงที่สอง (กลางปี พ.ศ.2531-2534) : ค้นหาแนวทางในการพัฒนา

การเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่บนเกาะ (คือบ้านแหลมมะขาม, บ้านทุ่งแหลม ไทร และบ้านบางค้างคาว) ประกอบกับความต้องการขยายพื้นที่การทำงานไปสู่ชุมชนบนฝั่งของ สมาคมหยาดฝน ได้ส่งผลให้บ้านหัวหินกลายเป็นพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาอีกครั้ง โดยชาวบ้านที่เฝ้ามองกระบวนการทำงานของสมาคมหยาดฝนได้เล่าว่า

...มีช่วงหนึ่งที่พี่พิศิษฐ์ พี่วิทย์ พี่อุ๊ต ระดมมาทำงานที่นี่ ตอนแรกที่ผมยังไม่เข้าร่วม ตอนนั้น ผู้ใหญ่(นายบุญรัตน์ สิทธิชัย), ผู้ช่วยฯจิต(นายสมจิต อูบล), พี่จุน(นายชลช ดามีศรี) ตาเพิง (นายเพิง รำภา) พี่ไสว(นายไสว รักภู-ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน)ให้ความร่วมมือดีมาก แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าทุกคนจะเมากลับมา...ต่อมาฟังเขาพูดถึงงานที่คิดจะทำ เช่น ทำส้วม, ทำบ่อน้ำ,ทำงานบุญ ร่วมกันตรงหน้าบ่อ โดยมองว่าเป็นการพัฒนาทางวัฒนธรรม...

ต่อมาทุกคนหายหมด หายไปเกือบปี พี่ดวง(ดวงใจ สำพา), พี่อุ๊ต(สุกิจ ศิริภทธร)จึงเข้ามา พี่ขวัญชัยเข้ามา...ระยะหนึ่งก็หายไป ทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนมากกว่าจะเอาอย่างไร...(นายสมหมาย ทองแจ้, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2537)

การเข้ามาของนักพัฒนาในปี พ.ศ.2531 โดยได้พูดคุยกับกลุ่มผู้นำชาวบ้านที่เป็นทางการ ผู้อาวุโส และผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับ ซึ่งนายชลช ดามีศรี ได้เล่าให้ฟังว่าเป็นการพูดคุยในเรื่องทำมาหากิน(สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2537) ตลอดจนมีการเสนอแนวทางแก้ไขร่วมกันนั้น กลับไม่สามารถพัฒนาไปสู่การทำกิจกรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม และหากใช้เกณฑ์ดังกล่าวเป็นเครื่อง

ประเมินศักยภาพ และหรือเจตนาธรรมขององค์กรประชาชนที่เป็นทางการแล้ว สามารถกล่าวได้ว่า องค์กรประชาชนที่เป็นทางการบ้านหัวหินมิได้ให้ความสนใจและหรือไม่มีเจตนาธรรมในการแก้ปัญหาของหมู่บ้านแต่อย่างใด

การเข้ามาของนักพัฒนาในช่วงที่สอง(ประมาณปลายปีพ.ศ.2532) มีการทำงานโดยให้ความสำคัญกับการระดมทางความคิด โดยกลุ่มชาวบ้านที่ให้ความสนใจและเข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าวได้แก่ นายสมหมาย ทองแจ้, นายสิน อูบล (อดีตผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน), นายเหน ทองขำดี, นายเพ็ง รำภา, นายเงื่อม ดวงดาว และนายแคล้ว คนเที่ยง(ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน-ผู้วิจัย) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มของผู้เฒ่าที่เคยทำงานร่วมกับนักพัฒนาในช่วงแรกของการทำงาน

สำหรับกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ มีลักษณะเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านและนักพัฒนา โดยฝ่ายแรกเป็นกลุ่มบุคคลที่ต้องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาหมู่บ้านแต่ขาดแนวทางการทำงานที่ชัดเจนในขณะที่ฝ่ายหลังมีการจำลองรูปแบบกิจกรรมจากแหลมมะขามทุกอย่าง กล่าวคือ ทำบ่อ, กลุ่มเครื่องมือทำการประมง และกลุ่มกระชัง โดยกลุ่มกิจกรรม 2 ประเภทหลัง ไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านทั้งนี้เพราะชาวบ้านมีฐานะทางเศรษฐกิจดีอยู่แล้ว (สุกิจ ศิริภัทร, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2537) ประกอบกับมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่ไม่เหมาะสมต่อการเลี้ยงปลาในกระชัง (นายสิน อูบล, 1 พฤษภาคม 2537) ด้วย

ความล้มเหลวจากการจัดตั้งกลุ่มกิจกรรม เพื่อใช้เป็นสื่อในการพูดคุยแลกเปลี่ยนทำให้นักพัฒนาเริ่มปรับกระบวนการทำงาน ไปสู่การให้ความสำคัญกับกิจกรรมเชิงวัฒนธรรม โดยเริ่มจาก"ลิเกป่า" ซึ่งเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมที่สร้างความภาคภูมิใจให้คนส่วนใหญ่ในชุมชนแห่งนี้ แต่ผลที่สุดก็ไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันได้ โดยดวงใจ สำพา ศิริภัทร (สัมภาษณ์, อ่างแล้ว) ได้ให้เหตุผลว่า "...เพราะเราไม่สามารถดึงลักษณะเด่นของผู้เฒ่าแต่ละคนออกมาได้..."

สำหรับกิจกรรมการทำบ่อน้ำนั้น แม้จะมีชาวบ้านให้ความร่วมมือไม่มากนัก(โดยส่วนใหญ่จะเป็นนักเรียนจากโรงเรียนประจำจังหวัด) แต่ในระหว่างที่ทำงานและมีการพูดถึงทรัพยากรในหมู่บ้านนั้น ชาวบ้าน นักพัฒนา และเด็กนักเรียนต่างเห็นว่ามีคนพยายามเข้าไปครอบครองหา

งอกใหม่ ด้วยการเอามะพร้าวไปปลูก ทำให้มีการคิดประเด็นเรื่องการปลูกป่าขึ้นบริเวณหาดงอกใหม่ เพื่อใช้เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ขึ้น

แต่ด้วยเหตุที่ผู้นำมะพร้าวไปปลูกเป็นคนที่มียาทุนอยู่เบื้องหลัง ทำให้ชาวบ้านเริ่มกลัว ประกอบกับมีการดำรงชีพที่ติดอยู่แล้ว ทำให้ทุกคนให้ความสนใจเฉพาะเรื่องส่วนตัว (ดวงใจ สำพา, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2537) และปล่อยให้กลุ่มแกนนำที่ตั้งขึ้นเป็นผู้ดำเนินการ จนสามารถจัดทำเป็นโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้า 90 พรรษาขึ้น*

สำหรับกิจกรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การหาแนวทางในการแก้ปัญหาประมง โดยระยะนั้นชาวประมงพื้นบ้าน ต่างประสบปัญหาการลดลงของปริมาณปลา โดยมีสาเหตุจากการทำกระชังน้ำ (คืออวนกระชังน้ำ-ผู้วิจัย) และปัญหาการลดลงของปริมาณปู ทำให้เกิดกระบวนการทางความคิดเพื่อหาแนวทางแก้ไข ในประการแรกคือ การถ่ายทอดความคิด ด้วยการมาพูดคุยบ่อย ๆ "... (เพราะ) พอเรามาคุยบ่อยเข้าทุกคนก็เริ่มสงสัยขณะเดียวกันเราก็เก็บข้อมูลจากเขา เช่น ถามว่าวันนี้ได้เท่าไร, พรุ่งนี้จะไปไหน เพื่อชี้ว่าตรงนี้มีปัญหาและจะแก้ไขอย่างไร..." (สมหมาย ทองแจ้ง, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2537) ซึ่งส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ในประการที่สองคือ การเข้าร่วมในกิจกรรมการอนุรักษ์อ่าวที่เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.2533 แต่ถึงที่สุดแล้ว ปัญหาการบุกรุกน่านน้ำของผู้ทำประมงด้วยอวนกระชังน้ำ อวนลาก และอวนรุน ก็ยังเป็นเรื่องที่ไม่สามารถแก้ไขได้จนกระทั่งปัจจุบัน

สำหรับกิจกรรมที่สำคัญในประการที่สามคือ เรื่องเอกสารสิทธิเหนือที่ดินทำกิน ทั้งนี้ เพราะเมื่อปี พ.ศ.2529 มีการพูดคุยกันเรื่องการกำหนดแนวเขตป่าสงวน โดยให้ชาวบ้านกันพื้นที่ของตนออกมาและแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบ แต่ชาวบ้านเพิ่งได้รับรู้ในปี พ.ศ.2532 หลังจากที่มิประกาศเขตป่าสงวนทับที่ทำกินของชาวบ้านแล้ว โดยกลุ่มแกนนำชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลดังกล่าว หลังจากที่ได้

* เป็นการปลูกป่าสนบริเวณหาดงอกใหม่มีเนื้อที่ 80 ไร่ เพื่อใช้ประโยชน์ในการป้องกันคลื่นลมและเป็นสถานที่สำหรับการพักผ่อน

เสนอข้อเรียกร้องต้องการ(ทำเป็นหนังสือ) ต่อผู้ว่าราชการจังหวัดในงานประกาศเขตอนุรักษ์หมู่บ้านทะเลบริเวณอ่าวแหลมไทรในต้นปี พ.ศ.2533 ซึ่งป่าไม้ได้แจ้งกลับว่าเป็นเขตอนุรักษ์ และได้มีหนังสือให้ชาวบ้านแถบนี้สำรวจกันใหม่ แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ไม่นำเอกสารดังกล่าว มาแจ้งให้ลูกบ้านทราบอีก นักพัฒนาและผู้นำชาวบ้านจึงหาทางออกโดยการชักชวนเพื่อนบ้านทุกหลังคาเรือนให้ขึ้นไปพูดร้องเรียนกับหัวหน้าพรรคการเมืองที่จะมาหาเสียงในระยะนั้น แต่ก็ไม่มีใครไปและมีการกล่าวเชิงทำทนายด้วยว่า"...ถ้าเดินทำได้ ก็ไปทำ..."(นายสิน อุบล,สัมภาษณ์ 1 พฤษภาคม 2537) ทำให้กรณีปัญหาดังกล่าวต้องเลิกรากันไป

จากกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้ง3ประการ ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ในบริบทของการพัฒนาที่ประกอบด้วยนักพัฒนา กลุ่มแกนนำชาวบ้านที่มีเจตนาธรรมในการพัฒนาท้องถิ่น และมีวิธีการทำงานที่เป็นสูตรสำเร็จโดยลอกจากการทำงานในบ้านแหลมมะขามนั้น เป็นปัจจัยที่ไม่พอเพียงต่อการทำงานพัฒนาเพื่อเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนที่มีศักยภาพได้ ทราบเท่าที่กระบวนการพัฒนาและ/หรือกลุ่มแกนนำเหล่านั้นยังไม่ได้รับการยอมรับและ/หรือไม่ได้รับการเข้าร่วมจากสมาชิกในชุมชน

ช่วงที่สาม (กลางปี พ.ศ.2534-ปัจจุบัน) : ศักยภาพในการจัดสรรผลประโยชน์

การรวมตัวของกลุ่มแกนนำและได้กลายเป็นคณะทำงานของหมู่บ้านนับตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2532 ตลอดจนความล้มเหลวของการดำเนินกิจกรรม ทั้งในส่วนที่เป็นการแก้ปัญหาเรื่องการทำประมงชายฝั่ง และการเรียกร้องสิทธิในที่ดิน ได้ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มแกนนำเริ่มถดถอยลง แม้ว่าจะมีการตั้งกลุ่มเยาวชนขึ้นในช่วงที่มีการจัดกิจกรรมการปลูกป่าในกลางปี พ.ศ. 2533 แต่ถึงที่สุดแล้วกลุ่มบุคคลเหล่านี้ก็เป็นเพียงกำลังสำรองที่คอยเสริมกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จจากการผลักดันโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้า 90 พรรษา ที่ส่งผลให้ชาวบ้านเห็นประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของกลุ่มกิจกรรม

ภายในหมู่บ้านอยู่บ้าง โดยชาวบ้านทั้งหมดต่างกล่าวถึงประโยชน์ของป่าใน 2 กรณีคือ (1) เป็นแหล่งอาหาร โดยชาวบ้านสามารถหาหอยและปูดำ เพื่อการบริโภคในครัวเรือน (2) กรณีป่าสนบริเวณหาดงอกใหม่ จะมีเด็กนักเรียนมาออกค่ายทุกปี ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการขายขนมอาหารอยู่เสมอนั่นก่อให้เกิดปัญหาในการจัดการป่า ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากคำบอกเล่าของนายถ้วน รักภู (23 มิถุนายน 2537) ความว่า

...ในด้านงานอนุรักษ์...เด็ก ๆ มาใช้ป่าแห่งนี้เป็นที่พักผ่อนบ่อย ทุกครั้งชาวบ้านจะไปตั้งร้านขายของ ครึ่งลำสุดท้ายพันไม้ทิ้งไป 2 ต้น ชาวบ้านเอาเรื่องไปฟ้องผู้ใหญ่ แต่ผู้ใหญ่ปล่อยเรื่องไป เพราะคนทำผิดเป็นญาติของผู้ใหญ่เอง...ประมาณเดือนมกราคม 2537 ชาวบ้านอื่นก็โวย และยื่นบทลงโทษว่า ถ้าไม่ติดตาวางก็ต้องเสียเบี้ย แต่ก็ไม่เห็นทำอะไร

...การมาปลูกป่าในวันนี้ก็อีก ผู้ใหญ่น่าจะแจ้งให้ลูกบ้านทราบก่อน นี่ชาวบ้านไม่รู้เรื่อง...เรื่องมีคนใช้จวนตาถ้ำมารูปลา กุ้ง ในอ่าว...มีมา 3 ปีแล้ว พอรุ่นติดก็มาทุกวัน แต่ก็ไม่เห็นเขาจะทำอะไร เราก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร เพราะทางราชการเขาไม่ทำอะไร ตำรวจสืก็มาทุกวันก็เฉย ๆ กันไป...กรรมการ(ป่าชุมชน)ก็มี หมาย, สิทธิ, นั้น เป็นคณะกรรมการที่ป่าไม้มาแต่งตั้งโดยมาประชุมกันแล้วที่หยาดฝน...จวนก็มี ทส.ปช. (ไทยอาสาป้องกันชาติทางทะเล) แต่ก็ไม่เคยเอาจริงสักที...เวลาไปห้ามไปเตือน เพื่อนก็โกรธ เกรงใจกัน...

ปัญหาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นประเด็นที่ชาวบ้านให้ความสำคัญและมีการพูดถึงอยู่ทุกครัวเรือน ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนถึง ความรู้สึกเป็นเจ้าของผืนป่าแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี แม้ว่าก่อนหน้านี้ชาวบ้านจะมีได้ให้ความสำคัญก็ตาม และต่อกรณีดังกล่าว ทำให้มีการพูดถึงกรรมการผู้มีอำนาจในการจัดการป่าชุมชนที่ชัดเจนอีกครั้ง โดยกลุ่มแกนนำชาวบ้าน คือ นายสมหมาย ทองแจ้ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกรรมการป่าชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งโดยคณะกรรมการป่าไม้ และมีส่วนร่วมในการผลักดันโครงการดังกล่าวมาแต่ต้น ก็บอกว่า "...ได้มีการพูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านให้มีการตั้งคณะกรรมการที่ชัดเจนเข้าไปรับผิดชอบ แต่ก็ได้คำตอบว่าตัวเขา (ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) เข้าไปทำงานตรงนั้น...ซึ่งซ้ำซ้อนกับคณะกรรมการป่า...จึงอยากให้มีการสัมมนาให้ชัดเจน"

(สัมภาษณ์, 1 พฤษภาคม 2537) แต่ถึงที่สุด กระบวนการแก้ไขปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่มีการดำเนินการใด ๆ ทั้งสิ้น

จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ความไม่สามารถเสริมให้เกิดองค์กรประชาชนที่ชัดเจนนั้น ส่วนหนึ่งก็เป็นผลจากกลุ่มแกนนำภายในหมู่บ้านเอง ที่ยังขาดความกระตือรือร้นในการผลักดันให้กิจกรรมต่างๆ บรรลุผล ทั้งนี้รวมถึง ความไม่สามารถของกลุ่มแกนนำในการเข้าไปควบคุมดูแลการทำประมงชายฝั่งบริเวณอ่าวบ้านหัวหิน ที่มีการใช้อวนตาถี่ในการจับสัตว์น้ำ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีปัจจัยอื่น ๆ ที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน ดังที่นายอนันต์ ทองขำดี (สัมภาษณ์, 24 สิงหาคม 2537) ได้สรุปภาพรวมของกระบวนการพัฒนาที่เกิดขึ้นว่า

...ที่คนไม่รวมกลุ่มกัน มีสาเหตุจากการทำมาหากินมากกว่า คือ ต่างคนต่างแข่งกันทำมาหากินจึงไม่มีเวลารวมกลุ่มกัน...การทำงาน (พัฒนา) ที่นี้ มันได้ป่า แต่ไม่ได้คน เราจะให้เขาไปช่วยปลูกนั้น มันได้ แต่จะ让他ไปเป็นกลุ่มเป็นก้อนนั้นไม่ได้...คนที่ชาวบ้านเชื่อฟังและเกรงใจ คือ โโกเทียน (นายสมหมาย แซ่ฉั่ว, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน-ผู้วิจัย) แต่เขาก็ไม่ยุ่งกับส่วนรวมเท่าไร...สำหรับ พี่หมาย (นายสมหมาย ทองแจ้-ผู้วิจัย) ตัวแกเองก็วิ่งขายที่ให้กับพ่อตาเหมือนกัน ขายได้ตั้งหลายล้าน...พี่นั้น(นายอนันต์ ทองขำดี-ผู้วิจัย) กับพี่หมายเคยถูกเพื่อน ๆ ว่าเหมือนกันในการทำงานเพื่อส่วนรวม แต่ด้วยเหตุที่เราไม่ได้ทำอะไรที่ขัดผลประโยชน์เขา ต่อมาเขาจึงเฉยเสีย...

จากการประเมินผลของชาวบ้านผู้มีบทบาทในการพัฒนา ทำให้เห็นภาพรวมของกระบวนการทำงานของกลุ่มแกนนำในหมู่บ้านชัดเจนขึ้นว่า นอกจากจะมีการผลักดันในกิจกรรมที่ไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของท้องถิ่นอย่างแท้จริงแล้ว ยังเป็นการดำเนินกิจกรรมภายในบริบทของสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสที่ให้ความสำคัญกับการแสวงหาประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก ซึ่งถือได้ว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญและเป็นปัญหาในระดับประเทศด้วย

องค์กรประชาชน : สรุป

ในกระบวนการพัฒนาแบบประชาชนมีส่วนร่วมของชุมชนบริเวณอ่าวสิเกาที่ดำเนินมาเกือบ 10 ปี ได้ส่งผลให้เกิดองค์กรประชาชนที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นอย่างแตกต่างหลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ “อำนาจยอมรับ” ที่องค์กรประชาชนของหมู่บ้านแต่ละแห่ง

สามารถพัฒนาและหรือเสริมสร้างให้เกิดมีขึ้น โดยส่วนหนึ่งเป็นอำนาจยอมรับจากปัจจัยภายนอกคือหน่วยงานของรัฐและสาธารณชน กับอีกส่วนหนึ่งเป็นอำนาจยอมรับที่เกิดจากสมาชิกภายในชุมชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขและหรือปัจจัยต่าง ๆ มากมาย ที่สำคัญได้แก่ ความสามารถในการตอบสนองผลประโยชน์และความต้องการของชาวบ้านได้อย่างเป็นรูปธรรม ความสามารถในการเรียนรู้และเท่าทันกลไกการทุจริตของนายทุนท้องถิ่น ตลอดจนสามารถทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงประเด็นปัญหาดังกล่าว และความสามารถในการแก้ไขข้อขัดแย้งภายในชุมชนได้อย่างเป็นธรรม เป็นต้น

ด้วยเงื่อนไขและหรือปัจจัยดังกล่าว ทำให้การดำรงอยู่ขององค์กรประชาชนบ้านแหลมมะขามมีความชัดเจนกว่าองค์กรประชาชนบ้านบางคางคาวและบ้านหัวหิน ทั้งในส่วนที่เป็นจำนวนสมาชิกของกลุ่มแกนนำ กระบวนการพัฒนาเพื่อเสริมให้เกิดการยอมรับ และผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการดังกล่าว ซึ่งจะเสนอรายละเอียดในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย